

Perzepolis i organizacija Ahemenidskog carstva

Matusina, Nives

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:089584>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest
Diplomski jednopredmetni studij povijesti

Nives Matusina

Perzepolis i organizacija Ahemenidskog carstva

Diplomski rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
Diplomski jednopredmetni studij povijesti

Perzepolis i organizacija Ahemenidskog carstva

Diplomski rad

Student/ica:
Nives Matusina

Mentor/ica:
Izv. prof. dr. sc. Zrinka Serventi

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Nives Matusina**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Perzopolis i organizacija Ahemenidskog carstva** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 27. listopada 2023.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Ahemenidska Perzija i njen teritorij.....	2
2.1. Iran prije dolaska Ahemenida.....	5
2.2. Kuća Ahemenida – korijeni i pripadnici.....	6
2.3. Doba slabijih vladara.....	12
3. Perzepolis – središte carstva.....	14
3.1. Terasa i njena konstrukcija.....	16
3.2. Tipologija.....	19
3.2.1. Velike stepenice.....	19
3.2.2. Kserksova vrata.....	20
3.2.3. Apadana.....	20
3.2.4. Darijeva palača.....	27
3.2.5. Palača G.....	30
3.2.6. Središnja palača.....	30
3.2.7. Kserksova palača.....	33
3.2.8. Palača H.....	35
3.2.9. Palača C i Kserksov harem.....	35
3.2.10. Riznica.....	36
3.2.11. Dvorana stotinu stupova.....	38
3.2.12. Nedovršena vrata.....	39
4. Funkcija palača i njihova poveznica sa organizacijom Carstva.....	40
5. Organizacija carstva.....	44
6. Satrapije.....	46
7. Kraljevski dvor.....	51
8. Administracija.....	55
9. Ekonomija.....	59
10. Vojska.....	65
11. Zaključak.....	69
12. Sažetak.....	75
13. Summary.....	75
14. Internetski izvori.....	76
15. Literatura.....	76
16. Prilozi.....	80

1. Uvod

Ahemenidsko perzijsko carstvo, nekad najveće carstvo starog vijeka, obuhvaćalo je prostor od Indije do Male Azije, preko Levanta i sjevera arapskog poluotoka, sve do Egipta, Libije i Etiopije. Osnivač ovoga carstva bio je Kir Veliki, a za vrijeme njegovih nasljednika, Kambiza II. i Darija Velikog, carstvo nastavlja sa svojom ekspanzionističkom politikom te tako postaje prvo carstvo koje se prostiralo na tri kontinenta. Carstvo je reorganizirao Darije Veliki te ga je podijelio na dvadeset satrapija, na čelu kojih se nalazio satrap. Glavni grad perzijskog carstva, Perzepolis, bio je religijsko i administrativno središte perzijske dinastije Ahemenida, a nalazio se u provinciji Fars u Iranu. Gradnja započinje za vrijeme vladavine Darija I., otprilike između 519. i 515. g. pr. Kr., razvija se u sljedećim stoljećima te postaje jedan od najveličanstvenijih gradova na svijetu, da bi na kraju bio uništen u pohodima Aleksandra Velikog.

U ovom radu prikazat ću nastajanje, uspon i pad Perzijskog carstva te na kojem području se prostiralo. Glavni fokus ovog diplomskog rada bit će središte samog carstva, Perzepolis. Pokušat ću dočarati izgled samog grada i reći nešto više o organizaciji i administraciji te kako se Perzepolis uklopio u to. Osim toga, obradit ću upravu samog carstva, odnosno na koji način je funkcionirao dvor, politika, vojska te teritorijalna organizacija.

2. Ahemenidska Perzija i njen teritorij

Pojam Perzija u današnje vrijeme uglavnom označava cijelu Iransku visoravan koja se proteže od Kaspijskog mora na zapadu do Hindukuša na istoku i od perzijskog zaljeva na jugu do stepa Turkestana, područja rijeka Oks i Jaksart na sjeveru (Karta 1). Dakle, riječ je o području koje se zove Iran ili Eran, dok Fars, drevni naziv za Perziju, označava samo jugozapadni kut. Matična obala Perzije duga je i isprekidana s uskim pojasom ravničarskog područja širokim dvadeset i pet do pedeset kilometara, od čijeg se kopnenog ruba planine naglo uzdižu do 1828 m nadmorske visine, a zatim slijedi široka i visoka visoravan koja je mjestimice presječena planinskim lancima. Cijela obala matičnog teritorija Perzije izrazito je nepogodna za osnivanje luka, zbog čega Perzijanci nikada nisu postali pomorski narod. Jednako kao što ih je more odsjeklo na jugozapadu, tako su ih i velike pustinje Gedrozije i Karmanije, prekinute rijetkim oazama, odsjekle na sjeveru i istoku. Za razliku od priobalnog pojasa, planinska unutrašnjost Perzije, iako nije bila gusto naseljena, mogla je, zahvaljujući svojim brojnim plodnim dolinama i visokim ravninama između planinskih lanaca, održati snažnu civilizaciju. Bila je dio ogromne planinske mase koja se protezala prema jugozapadu od Armenije do Indije, a glavne komunikacije Perzije, ograničene morem na jugu i pustinjama na istoku i sjeveru, išle su prema sjeverozapadu planinskim cestama, od kojih je glavna vodila u Suzu i Babilon duž zapadne i u Ekbatanu duž istočne strane. S obzirom na nimalo lake linije komunikacije, Perzija je bila izolirana i relativno nepristupačna, te, unatoč tome što je ostvarila veliku teritorijalnu ekspanziju, nije bila u mogućnosti postaviti odgovarajuće administrativno središte carstvu koje je nastalo kao rezultat pothvata njezinih vladara.¹

¹ G. B. Gray, 1964, str. 3-4.

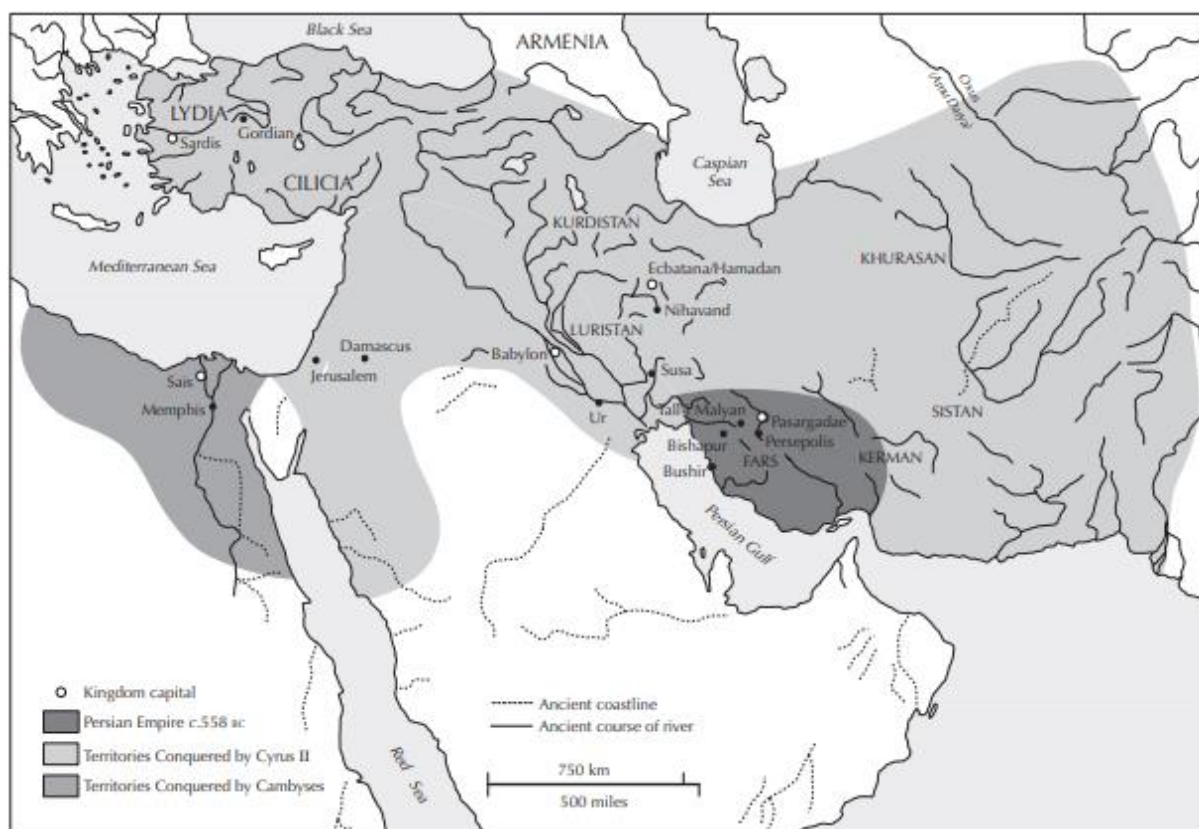
Ahemenidsko carstvo sastojalo se od različitih nacija pod vodstvom Perzijanaca, a posebno mjesto zauzimali su Medijci. Carstvo je bilo podijeljeno na satrapije koje je sistematizirao Darije i na taj način razvio novi sustav uprave. Država koju je Darije reorganizirao temeljila se na provincijskoj upravi, iako je politički sustav bio djelomično prilagođen lokalnim prilikama. Vladavina Ahemenida nad osvojenim narodima bila je dosta liberalna, a pojedinim narodima carstva, kao što su Egipćani, Asirci, Židovi, bila je dopuštena i određena doza autonomije. Svaki narod imao je pravo održavati vlastite običaje, institucije, religiju i jezik sve dok je opća uprava bila pod kontrolom perzijske vlasti. Zajednički život i rad u velikim gradovima carstva kao što je bio Perzepolis ili Suza, gdje je stanovništvo bilo miješano, poticao je međusobnu toleranciju, asimilaciju, kontakte između raznih etničkih skupina i kulturni i vjerski sinkretizam.²

U 6. stoljeću prije Krista pojavljuju se prvi pisani izvori o Ahemenidima pa tako babilonski tekstovi bilježe Kirovo zauzimanje Babilona, uz napomenu da je došao kao spasitelj odabran od Marduka. Ahemenidi se pojavljuju i u arhaičnoj grčkoj poeziji kao i u hebrejskoj Bibliji gdje je Kir predstavljen kao spasitelj Židova.³ Opseg izvora se značajno povećava u 5. stoljeću prije Krista kada grčki povjesničari daju detaljnije prikaze dolaska Ahemenida na vlast i njihovo širenje. Svi ovi izvori pisani su za neahemenidsku publiku te odražavaju gledište šire javnosti, a ne analizu ahemenidske vlasti. Činjenica je da je pogled na Ahemenide, od njihova dolaska na vlast pa sve do propasti Ahemenidskog carstva, oblikovan kroz perspektive onih koji su pisali o njima. Tek u 19. stoljeću počinje se s istraživanjem ahemenidske arhitekture, umjetnosti i natpisa, iako su i ta istraživanja dovela do pogrešnih interpretacija. Naime, dok se za Grke smatralo da su preuzeli ideje drugih

² <https://www.iranicaonline.org/articles/achaemenid-dynasty#pt2>.

³ J. Morgan, 2016, str. 68.

naroda i onda stvorili vlastitu kulturu, ahemenidska umjetnost predstavljena je kao kopija umjetnosti potlačenih naroda. Uz to, narativi o neinventivnosti i "plagiranju" su često promatrani i kroz suvremene političke agende.⁴ Ipak, novijim arheološkim istraživanjima dokazano je da su te interpretacije netočne, odnosno jasno je da je perzijska kultura bila inkluzivna i uključivala je utjecaje drugih naroda, ali je imala i mnoštvo aspekata koji su bili autohtoni. Osim toga, mnogi govornici grčkog jezika radili su na dvoru Velikog kralja kao klesari, liječnici, kipari i sl.,⁵ te su utjecaji iz Perzije dolazili u samu Grčku, a Atenjani su čak i kopirali ahemenidski stil u odijevanju i artefaktima.⁶

Karta 1. Prikaz Ahemenidskog Irana (G. R. Garthwaite, 2005, karta 2.)

⁴ J. Morgan, 2016, str. 68-71.

⁵ J. Morgan, 2016, str. 80.

⁶ J. Morgan, 2016, str. 126-128.

2.1. Iran prije dolaska Ahemenida

Nakon pada Ninive 612. godine prije Krista na području istočnog Mediterana postojale su četiri velike sile: Babilon, Egipat, Lidija te Medija. Teritorij Medije bio je najrasprostranjeniji, a osim toga, moć Medijaca bazirala se na jakoj vojnoj aristokraciji. Velik dio Asirskog carstva naslijedila je Babilonija, ali se isto tako morala nositi sa rastućom moći Egipta koji je ponovno počeo jačati.⁷ U ovom razdoblju dolazi i do sukoba između Medije i Lidije, nakon što je medijski kralj Kijaksar upao na prostor Male Azije, a navedeni sukob završava 585. godine prije Krista nakon što su se obje vojske sukobile na rijeci Halis. S obzirom na to da je došlo do potpune pomrčine Sunca, bitka je prekinuta bez odluke, a granica između lidijske i medijske države postala je rijeka Halis.⁸

Jedan od naroda nad kojima je Medija imala svoje vrhovništvo bili su Perzijanci. Zajedno s Medijcima sudjelovali su u ratovima protiv Asiraca, ali se nakon poraza kod Ninive 653. godine, Perzija uspjela odvojiti od Medije i posljedično tome voditi neovisnu politiku te je čak uspjela osvojiti Elam i uništiti grad Suzu. Perzijski kralj je, zatim, svoju podaničku vjernost dao asirskom kralju kako bi dobio njegovo dopuštenje za posjedovanje Elama.⁹ Međutim, nakon što je Kijaksar, kralj Medije, definitivno porazio Asirce, Perzijanci su se pod vodstvom Kambiza I., ponovno pokorili starom vladaru i sklopili savez sa susjednim kraljevstvom Medije.¹⁰

⁷ *Povijest*, 2007, str. 375-377.

⁸ *Velika ilustrirana povijest svijeta*, 1974, str. 1551-1553.

⁹ *Povijest*, 2007, str. 378.

¹⁰ M. Brosius, 2006, str. 7-8.

2.2. Kuća Ahemenida – korijeni i pripadnici

Početak perzijske dinastije Ahemenida veže se uz Ahemena, eponimskog pretka po kome je cijela dinastija dobila ime. Njegovo postojanje zabilježeno je na Behistunskom natpisu gdje ga Darije I. spominje kao pretka od kojeg potječe njegova obitelj. Nemamo puno podataka o Ahemenu, ali njegova vladavina mogla bi se smjestiti u period između 705. i 675. godine prije Krista.¹¹ Dakako nije u potpunosti sigurno je li on postojao s obzirom na to da Kir ne spominje Ahemena kao svog pretka te neki znanstvenici vjeruju da se radi o pokušaju falsifikacije veze između Kirove i Darijeve obitelji, a sve kako bi ovaj opravdao svoje mjesto na perzijskom prijestolju.¹²

Ahmenov nasljednik bio je njegov sin Teispes, koji je vladao od 675. do 640. godine prije Krista, a o kojem također imamo vrlo malo podataka. Zna se da je vladao okrugom Anšan u Elamu te je pokušao održati neutralan položaj između Elama i Asirije, dvaju veoma moćnih kraljevstava. Svoje kraljevstvo podijelio je između starijeg sina Kira I., koji je vladao kao kralj Anšana i mlađeg sina Arijaramna koji je vladao kao kralj Perzije.¹³

Jednako kao što nemamo puno podataka o Ahmenu i kasnije Teispu, nemamo puno podataka niti o Kiru I. Znamo da je bio saveznik babilonskog princa Šamaš-šum-ukina kada se on 651. godine prije Krista pobunio protiv Asurbanipala, kralja Asirije, ali ova pobuna je imala nesretan kraj za Šumaš-šum-ukina te je Kir I. bio prisiljen prihvatiti asirsko vrhovništvo 639. godine prije Krista. Vladao je od otprilike 640. do 600. godine prije Krista te nakon njega na vlast dolazi njegov sin Kambiz I.¹⁴

¹¹ M. A. Dandamaev – V. G. Lukonin, 1989, str. 5.

¹² A. Kuhrt, 2007, str. 137.

¹³ <https://www.britannica.com/biography/Teispes>.

¹⁴ <https://www.britannica.com/biography/Cyrus-I>.

Kambiz I. vlada Anšanom od otprilike 590. godine prije Krista do 559. godine prije Krista te sklapa savez sa susjednim kraljevstvom Medije. Ovaj savez je, čini se, zapečaćen brakom između Kambiza i Mandane, kćeri medijskog kralja Astijaga. S obzirom na to da nijedan izvor ne bilježi ekspanzionističku aktivnost u tom razdoblju, pretpostavlja se da je glavni Kambizov cilj bila obrana kraljevstva.¹⁵

Nakon Kambiza, na vlast dolazi njegov sin Kir II. Veliki koji je odmah nakon što je stupio na prijestolje uspio osnažiti moć svoje obitelji u odnosu na ostala perzijska plemena kako bi se mogao pripremiti za napad na Mediju. Podršku u napadu na Mediju Kiru je pružio kralj Novobabilonskog kraljevstva, Nabonid, koji je za vrijeme Kirove pobune osvajao teritorije koji su bili u posjedu Medije, a na koje je Babilon smatrao da ima povijesno pravo. Astijag je preuzeo inicijativu i napao Kira, ali je ta posljednja kampanja, koja se odvijala od 550. do 549. godine prije Krista, završila katastrofalno za njega – njegove trupe su se pobunile, a on je zarobljen i predan Kiru, koji mu je poštudio život.¹⁶

Susjedna kraljevstva uočila su opasnost koju predstavlja Kirov uspon, a posebice je to bilo jasno Krezu, kralju Lidije, koji nije vjerovao da će Kir poštivati prije spomenutu granicu postavljenu na rijeci Halis. S obzirom na to, 547. godine Krez je osigurao savezništvo s Egiptom, Babilonom i Spartancima, a u proljeće sljedeće godine, potaknut dvosmislenim odgovorima proročišta da će pobijediti, prešao je rijeku Halis i ušao u Kapadokiju te opsjeo i zauzeo Pteriju. Kao odgovor na ovu invaziju Kir je pokušao nagovoriti Jonjane na pobunu, ali kako u tome nije imao uspjeha, započeo je kampanju u blizini Pterije. Krez se povukao u Sard i raspustio plaćenike, računajući na to da će se Kirova kampanja odužiti i da neće ratovati po zimi. Međutim, umjesto da čeka proljeće, Kir

¹⁵ M. Brosius, 2006, str. 7-8.

¹⁶ G. B. Gray, 1964, str. 7.

je relativno brzo napredovao do Sarda i u ravnici izvan grada porazio Kreza. Padom Lidijskog kraljevstva 546. godine prije Krista, Kirova vlast se proširila na skoro cijelu unutrašnjost Male Azije. U sljedeće dvije godine Kir je ojačao svoju vlast nad svim onim prostorima kojima je Krez nekada posredno ili neposredno vladao. Obala Male Azije postala je dio Perzijskog carstva, dok je Milet uspio postići dogovor s Kirom prema kojem su odnosi između grada i carstva bili jednaki onima koje je nekada održavao s Krezom.¹⁷

Unatoč činjenici da niti Egipat niti Babilon nisu pomogli Krezu u borbi protiv Kira, savez između tri države morao je biti dobro poznat Kiru, što je značilo i da su bitke protiv preostala dva člana bile neminovne. Sukladno tome, Babilon je napadnut nekoliko godina nakon pada Lidije, odnosno osvojen je u kasno ljeto 539. godine prije Krista. Vojska koju je Kir vodio bila je velika, a kao što se dogodilo i u Mediji, od velike pomoći bila je podjela unutar carstva koje je napao. Posljednji kralj Babilona, Nabonid, na prijestolje je došao kao rezultat zavjere te se na vlasti uspio održati čak 18 godina. Ipak, u tom periodu nije uspio zadržati podršku Babilonaca, vjerojatno zbog svoje osobne ravnodušnosti prema nacionalnoj sigurnosti te u određenoj mjeri i zbog svoje vjerske politike, što je Kir iskoristio za brzo osvajanje zemlje. Ne zna se s koje se strane Kir približio Babilonu, ali prvi zapaženi uspjeh bio je osvajanje Opisa, grada koji se nalazio na Tigrisu sjeverno od Babilona, čime si je osigurao sjevernu Babiloniju. On je, čini se, tada podijelio vojsku na dva dijela te je u roku od dva tjedna zauzeo Sipar dok je druga vojska, dva dana kasnije, umarširala u Babilon i zarobila Nabonida prije nego je uspio pobjeći.¹⁸

Kir se predstavio kao osloboditelj od vladara koji je izgubio njihovu privrženost te je prihvatio prijestolje kao dar njihovog boga Marduka. Kao svoj prioritet stavio je osiguranje

¹⁷ G. B. Gray, 1964, str. 9-10.

¹⁸ G. B. Gray, 1964, str. 10-12.

mira i slobode od neprijateljskih napada te brigu za potrebe Babilona i svih njegovih gradova. Odmah nakon stupanja na vlast Kir je anulirao omraženu vjersku politiku Nabonida. Prihvatio je palaču babilonskih kraljeva kao svoju, a Babilon je postao jedna od prijestolnica njegovog, sada golemog carstva. Zauzimanjem Babilona, Kiru se otvorila mogućnost daljnjeg osvajanja na zapadu, prema Feniciji i Siriji pa sve do granica Egipta, ali ove pohode prepustit će svom sinu i nasljedniku Kambizu. Kir je, ujedinivši pod svojom vlašću ono što je nekada pripadalo Medijcima, Lidijcima i Babiloncima, postao gospodar cijele zapadne Azije.¹⁹

Malo toga je poznato o posljednjim godinama Kirove vladavine. Vjeruje se da je pažnju i vojne snage usmjerio na središnju Aziju te da je u svoje carstvo uključio teritorij koji danas pripada Afganistanu, Uzbekistanu, Turkmenistanu i Tadžikistanu. Ipak, upravo u središnjoj Aziji, 530. g. pr. Kr., tijekom pohoda na Masagete, Kir je ubijen, a njegovo tijelo vraćeno je u Fars, u Pasagardu, gdje je pokopan.²⁰

Kirov nasljednik bio je sin Kambiz koji je vladao od 530. do 522. godine prije Krista. Jedno od njegovih postignuća svakako je bilo osvajanje Egipta 525. godine prije Krista, gdje je ustoličen kao faraon Gornjeg i Donjeg Egipta. Ovaj pothvat zahtijevao je stvaranje mornarice te razvijanje vanjske politike kojom bi uspješno izolirao egipatskog vladara Amasisa od mogućih istočnosredozemnih saveznika. Zbog ove pobjede i Libija se pokorila Perziji, a Kambiz je učvrstio kontrolu nad južnim granicama Egipta.²¹

S obzirom na njegov dug boravak u Egiptu, kraj Kambizove vladavine obilježen je brojnim spletkama. Jednu od pobuna organizirao je, čini se, Kambizov brat Bardije, poznat

¹⁹ G. B. Gray, 1964, str. 12-15.

²⁰ G. R. Garthwaite, 2005, str. 30.

²¹ G. R. Garthwaite, 2005, str. 30-31.

i kao Smerdis, koji je 526. godine prije Krista ubijen, vjerojatno po naredbi samog Kambiza. Pred kraj Kambizove vladavine pojavio se pripadnik plemena Magi, Gaumata, koji je imao visoku svećeničku funkciju te je tvrdio da je upravo on Smerdis i da se skrivao pred bratom. Pokušao je zaposjesti tron, a s obzirom na to da je Kambiz na putu iz Egipta preminuo, u tome je i uspio. Ipak, njegova vladavina nije dugo trajala te je zbog snažne reakcije Perzijanaca morao napustiti vlast. Perzijske snage su se za pomoć obratile Histapovu sinu Dariju, nasljedniku jedne grane obitelji Ahemenida.²²

Darije I. je vladao od 522. do 486. godine prije Krista, a prema natpisu iz Behistuna bio je Histapov sin, Arsamov unuk i samim time član pobočne loze Ahemenida. Svoju vojnu nadmoć Darije je pokazao na samom početku vladavine kada je u samo godinu dana uspio suzbiti pobune koje su uslijedile diljem carstva, na teritoriju Babilonije, Elama, Medije i Armenije. Zarobio je i pogubio vođe pobunjenika i njihove pristaše te opet uspostavio red pod zapovjednicima koji su mu bili odani. Za vrijeme njegove vladavine carstvo se protezalo od Egipta i Libije na zapadu do Inda i središnje Azije na istoku. Bio je i vrstan upravitelj pa je tako svoje carstvo podijelio na dvadeset satrapija, od kojih je svaka imala svog satrapa te je svaka osiguravala fiksni godišnji danak. Bio je prvi ahemenidski vladar koji je kovao novac te je izgradio Kraljevsku cestu koja se protezala od Suze do Sarda, s poštanskim stanicama koje su omogućavale kontakt i izvještavanje o uvjetima i događajima u zapadnom dijelu Carstva. Svoju pozornost usmjerio je na gradnju te je u Egiptu dovršio kanal koji je povezivao Nil s Crvenim morem. Također, značajna količina njegove pažnje bila je usmjerena na razvoj gradova i administrativnih središta.²³

²² *Povijest*, 2007, str. 420-423.

²³ G. R. Garthwaite, 2005, str. 33-35.

Za vrijeme njegove vladavine dolazi i do pobune Jonjana koji su, zajedno sa saveznicima opljačkali Sard. Kao odgovor, Darije šalje veliku vojsku koja napada Eretriju, a nakon toga se perzijske snage iskrcavaju na kopnu u blizini Maratonske ravnice. Perzijanci su poraženi, Darije umire, a neprijateljstva se nastavljaju nakon što je njegov sin Kserkso preuzeo prijestolje.²⁴

Kserkso je vladao od 486. do 465. godine prije Krista te je pri usponu na prijestolje kao prioritet postavio zadržavanje kontrole na Iranom i suzbijanje pobune u Babiloniji i Egiptu. Tek nakon što je učvrstio sve što je Darije osvojio i obnovio kontrolu nad tim prostorima mogao se okrenuti grčkoj pobuni. Konačno, 480. godine prije Krista Kserkso je bio spreman za sukob s Grcima, ali ovaj rat je završio katastrofalno za Perziju te će ona u budućnosti odustati od bilo kakvog pokušaja kontrole kopnene Grčke. Očeve korake Kserkso je slijedio i kada je riječ o građevinskim projektima u Perzepolisu, a posljednje godine njegove vladavine obilježile su intrige u palači koje su završile ubojstvom Kserksa i njegova nasljednika Darija 465. godine prije Krista.²⁵

Nakon ubojstva vladara i njegova nasljednika na vlast dolazi Kserksov drugi sin, Artakserkso, koji je vladao od 465. do 424. godine prije Krista, a koji se morao suočiti s ozbiljnom pobunom u Egiptu koju je podupirala Atena. Ipak, njegove snage su uspjele preuzeti kontrolu nad Egiptom, a pobunjenici su uništeni. Nakon toga Artakserkso se mogao usredotočiti na građevinske radove u Perzepolisu koji su do kraja njegove vladavine u velikoj mjeri dovršeni. Artakserkso I. umro je u Babilonu 424. godine prije Krista te se

²⁴ P. Briant, 2002, str. 146-161; G. R. Garthwaite, 2005, str. 36.

²⁵ G. R. Garthwaite, 2005, str. 37.

općenito smatra da je Ahemenidsko carstvo nakon njegove vladavine izgubilo svoj elan i time ušlo u eru sve veće dinastičke dekadencije.²⁶

2.3. Doba slabijih vladara

Nasljednik Artakserksa bio je Ochus, sin kopile, poznat kao Darije II., a vladao je od 423. do 404. godine prije Krista. Na početku njegove vladavine za vladara je proglašen i Artakserksov jedini preživjeli zakoniti sin, Kserkso, ali ga je ubrzo eliminirao njegov polubrat Sogdijan, koji je jedno vrijeme vladao istovremeno sa Darijem II., da bi ga ovaj, uz potporu perzijske aristokracije, zarobio i pogubio. O vladavini Darija II. nemamo puno informacija osim onih vezanih uz sve intenzivnije upletanje ahemenidske vlasti u egejsko područje. U ovom periodu sukobi između Atene i Sparte jačaju te se obje sile nadmeću za perzijsku pomoć što Perzija pokušava iskoristiti kako bi ponovno uspostavila vlast i kontrolu duž obale Egejskog mora. S obzirom na to da je Atena podržala pobunu sardskog satrapa Pisutna, a kasnije i njegovog sina Amorga te da je nakon katastrofalne ekspedicije na Siciliju njezina moć sve više opadala, Perzija se odlučila za Spartu. Prvi sporazum između Tisaferna, novog satrapa Sarda, i Sparte postignut je u ljeto 412. godine prije Krista te su njime Sparta i Perzija priznale jedna drugoj teritorijalna prava i udružili se protiv Atene. Međutim, ovaj sporazum se brzo raspao kada Tisafern nije uspio prikupiti dogovorena sredstva te su se Spartanci obratili za pomoć Tisafernovom susjednom satrapu Farnabazu. Nakon više prevrata, Sparta dobila favorizirani položaj prijatelja Perzije.²⁷

Iako smo najbolje obaviješteni o perzijskim intervencijama duž sjeverozapadne fronte, to ne znači da su sve druge regije bile mirne. Naime, postoje naznake da su postojali

²⁶ G. R. Garthwaite, 2005, str. 37-38.

²⁷ A. Kuhrt, 2007, str. 312-313

ustanci u Egiptu između 411. i 408. godine prije Krista te u Mediji 408. godine prije Krista, a koji nas podsjećaju na to da je za održavanje kontrole nad tako raznolikim i velikim teritorijem bio potreban stalni nadzor i aktivna vojska.²⁸

Darija II. naslijedio je najstariji sin Artakserkso II. koji je vladao od 404. do 359. godine prije Krista. Ipak, unatoč dugoj vladavini o njemu znamo relativno malo. U razdoblju od 401. do 399. godine prije Krista, Artakserkso II. morao se suočiti s pobunom u Egiptu koja je završila nepovoljno za Ahemenide. Ipak, uspio je zadržati kontrolu nad Palestinom koja je nakon gubitka Egipta imala veliku stratešku važnost. Također, poznato je da se ovaj vladar sukobio s mlađim bratom Kirom radi prijestolja, te ga je pobijedio i smaknuo u bitci 401. godine prije Krista.²⁹ Njegov nasljednik bio je Artakserkso III. koji je vladao od 359. do 338. godine prije Krista, a poznat je po tome što je za vrijeme njegove vladavine Egipat vraćen u perzijske ruke. Nasljednik ovog vladara bio je najmlađi sin Arses, koji je uzeo ime Artakserkso IV., a vladao je samo dvije godine, od 338. do 336. godine prije Krista, kada je ubijen od strane eunuha Bagoasa. Nakon njega na vlast dolazi Artakserkso III., poznat kao Darije III., pripadnik bočne linije koji je vladao od 336. do 330. godine prije Krista te je on bio posljednji u dinastiji Ahemenida koji je vladao carstvom. Perzijska vlast bilo je vrlo svjesna sve veće moći Makedonije te su sukladno tome pokušali zaustaviti makedonsku ekspanziju, iako neuspješno. Već je Filip Makedonski pripremio plan invazije, a proveo ga je njegov sin Aleksandar Veliki.³⁰ Nakon cijelog niza bitaka Darija III. je ubio vlastiti vojskovođa Besa 330. godine prije Krista, a samog Besa na kraju je zarobio i pogubio Aleksandar Veliki, koji se proglasio zakonitim nasljednikom Darija III. i

²⁸ A. Kuhrt, 2007, str. 313-314

²⁹ Više o sukobu kod A. Kuhrt, 2007, str. 348-349.

³⁰ A. Kuhrt, 2007, str. 419-421.

sagradio svoje veliko carstvo. Perzepolis je uništen, a tijelo posljednjeg vladara, Darija III., vraćeno je u Naqsh-e Rostam gdje je pokopan zajedno s ostalim ahemenidskim vladarima.³¹

3. Perzepolis – središte carstva

Najznamenitije arhitektonsko djelo Darija I. Velikog svakako je bio Perzepolis, grad kojeg je iz temelja sagradio u srcu Parse, domovine Ahemenida. Kraljevski kompleks Perzepolisa nalazio se 57 kilometara sjeveroistočno od grada Širaza u Parsi, a izgrađen je na zapadnim padinama svete planine Mehr Rahmat koja dominira ravnicom Marvdasht. Ova ravnica bila je plodna, imala je obilje vode i polja za ispašu životinja. Grad je bio smješten na glavnoj cesti koja je povezivala Suzu s istokom te je bio i popularno odredište za putnike koji su dolazili iz Suze.³² Prije njegovog osnutka središte Ahemenidskog Carstva nalazilo se u Pasargadi, gradu kojeg je osnovao Kir Veliki, a koji se nalazio samo 30 kilometara od novog središta te je i nakon osnivanja nove prijestolnice zadržao svoju važnost.³³ Gradnja Perzepolisa započela je oko 518. godine prije Krista te je velika većina dovršena tijekom vladavine Darija i njegova sina Kserksa, uz manje dodatke kasnijih vladara. Ipak, neke građevine još uvijek nisu bile dovršene u vrijeme kad je Aleksandar Veliki zapalio grad 330. godine prije Krista.³⁴

O funkciji i razlozima osnivanja Perzepolisa još uvijek se raspravlja. Znanstvenici su podijeljeni između mišljenja da je Perzepolis bio glavni grad i administrativno središte i toga da se radi o ceremonijalnom gradu koji je postao simbolični spomenik ahemenidskoj

³¹ G. R. Garthwaite, 2005, str. 38-41.

³² M. A. Soheil, 2019, str. 25.

³³ J. Wiesehofer, 2001, str. 26.

³⁴ M. A. Soheil, 2019, str. 24.

veličini.³⁵ Ovo mišljenje temelji se na reljefima iz Perzepolisa na kojima su prikazani narodi koji nose darove Velikom kralju te redovima slugu koji nose hranu uz stepenice kraljevskih palača. Ovaj stav podupiru i dva teksta iz administrativnog arhiva Perzepolisa u kojima se bilježi povlačenje velikih resursa hrane za Darijevu ženu Artistonu u ožujku 503. godine prije Krista, a uključuje gotovo 2000 litara vina i 100 ovaca, što ukazuje na to da su se oni trebali koristiti za novogodišnju proslavu.³⁶ Festival Nove godine odvijao se u mjesecu Nisanu, što bi odgovaralo današnjem ožujku i travnju, a hram u kojemu se održavao ovaj ritual najvjerojatnije se nalazio u Darijevoj palači koja je smještena na najvišem položaju terase.³⁷ Sukladno tome, moglo bi se zaključiti da je održavanje ovakvih proslava i rituala bila primarna funkcija grada. S druge strane, dio autora se protivi ovakvom tumačenju te dekorativni program Perzepolisa smatraju isključivo svjetovnim.³⁸ Naime, iako nema sumnje u postojanje svetkovina i ceremonija u Perzepolisu, pronalazak fortifikacijskih ploča i ploča pronađenih u riznici, govori nam u korist toga da je Perzepolis prije svega bio gospodarsko i administrativno središte.³⁹

3.1. Terasa i njena konstrukcija

Kraljevski kompleks Perzepolisa izgrađen je na djelomično prirodnoj platformi, tzv. terasi čije su dimenzije oko 450 m x 280 m, uglovi su uglavnom pod pravim kutom, a visina varira od 9 do 18 metara iznad razine ravnice Marvdasht.⁴⁰ Postoje neke nedoumice o vremenu izgradnje terase. Prema nekima, Darije je Perzepolis osnovao nakon povratka iz egipatske kampanje 518. godine prije Krista, a prema drugima građevinski radovi su počeli

³⁵ A. Mousavi, 2012, str. 52.

³⁶ M. Brosius, 2021, str. 235.

³⁷ J. M. Fennelly, 1980, str. 136-143.

³⁸ A. Mousavi, 2012, str. 53.

³⁹ P. Briant, 2002, str. 185.

⁴⁰ M. A. Soheil, 2019, str. 25-26.

već 520. godine prije Krista. Čini se da je prvo podignut zapadni dio terase, a zatim su popunjene praznine kako bi se dobila ravna površina, a nakon toga izgrađeni su podiji prvih zgrada. U isto su vrijeme prokopani podzemni kanali za vodu i istočni sekundarni kanal za odvođenje poplavne vode s planine. Ti kanali su iskopani u stijeni i povezani s okomitim slivnicima umetnutim unutar zidova zgrada, što ukazuje na to da je postojao inicijalni opći plan za terasu i njezinu izgradnju u izvornom Darijevom projektu. Južni dio terase je dovršen prije sjevernog dijela, koji je na nekim dijelovima čak ostao nedovršen.⁴¹

S obzirom na količinu građevinskih radova koji su se vodili u Perzepolisu, njegova izgradnja trajala je oko dva stoljeća. Za vrijeme Darijeve vladavine, koja označava prvu fazu, izgrađena je terasa, sjeverni zid te je na zapadu kasnije dodano Veliko stubište, kao i dva ulaza u južnom zidu. Krajem 6. stoljeća prije Krista dovršena je prva faza Riznice i južnog ulaza, dok su ostali objekti bili u izgradnji.⁴²

Druga faza podudara se s kasnijim razdobljem Darija ili rane vladavine Kserksa (486–465). U ovoj fazi, terasa je proširena oko 18 m prema zapadu, duž pročelja Apadane. Središnja palača i palače Darija i Kserksa dovršene su početkom 5. stoljeća prije Krista. Ovo razdoblje također uključuje dvije zgrade na mjestu Palače H i drugu fazu Riznice, kao i izgradnju Apadane i Kserksovih vrata te Velikog stubišta.⁴³

Treća faza pokriva srednje razdoblje Kserksa, uključujući izgradnju Velikog stubišta koje će postati glavni ulaz i Kserksova vrata. U ovoj fazi dovršeni su Apadana, Kserksova

⁴¹ M. A. Soheil, 2019, str. 26-27.

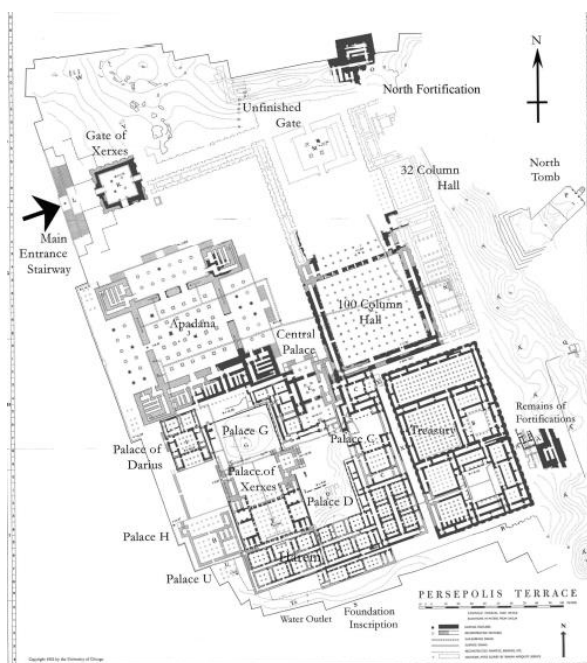
⁴² M. A. Soheil, 2019, str. 28.

⁴³ M. A. Soheil, 2019, str. 28-29.

vrata, Kserksova palača, Haremski kompleks i treća faza Riznice, a počinje se s gradnjom Palače H i Dvorane stotinu stupova.⁴⁴

Četvrta faza proteže se od kraja Kserksove vladavine do vladavine Artakserksa I. (465. – 425.), kada je terasa proširena na zapad u području ispred Darijeve palače i njezinog dvorišta. U ovom razdoblju dovršena je Dvorana stotinu stupova, njezine susjedne strukture i Palača H te je nastavljena izgradnja sjevernog stubišta Centralne palače.⁴⁵

Peta faza pokriva kasna ahemenidska ili post-ahemenidska razdoblja, kada je južni ulaz u blizini temeljnog natpisa bio zazidan velikim kamenim blokovima, od kojih su mnogi bili reupotrebljeni. Artakserkso III. (359. – 338.) sagradio je zapadno stubište Darijeve palače i Palače G. Na pojedinim dijelovima zapadnog i južnog zida terase postoje manje izmjene, što govori da je opći raspored terase i pripadajućih objekata zamišljen u početnom razdoblju njene izgradnje.⁴⁶

Slika 1. Perzepolis, kraljevska terasa (preuzeto iz M. A. Soheil, 2019, str. 33)

⁴⁴ M. A. Soheil, 2019, str. 29-30.

⁴⁵ M. A. Soheil, 2019, str. 30-31.

⁴⁶ M. A. Soheil, 2019, str. 31.

3.2. Tipologija

Smatra se da postoje dva tipa prostora u Perzepolisu, javni i privatni. Sukladno tome, terasa je bila podijeljena na ta dva glavna dijela. Javni sektor nalazio se u sjevernom dijelu, a privatni sektor obuhvaćao je južni dio (v. sl. 1). Javni dio sastojao se od svečanog ulaza i dvije velike dvorane za publiku, poznate kao Apadana i Dvorana stotinu stupova, a privatni sektor sastojao se od nekoliko palača, riznice i drugih građevina. U središtu terase nalazi se Središnja palača poznata i kao Tripilon, ključna građevina koja vertikalno i horizontalno povezuje južni i sjeverni dio terase. Sljedeća bitna komponenta je administrativni, skladišni i čuvarski prostor koji obuhvaća jugoistočni dio terase, te pogrebna zona koja se nalazila na padini istočno od terase, a uključuje grobnice i njihove susjedne ceremonijalne strukture.⁴⁷

3.2.1. Velike stepenice

Velike stepenice nalaze se na sjeverozapadnoj strani terase kao kasniji dodatak zidu terase. Možda su suvremene s Kserksovim vratima s obzirom na njihovu blisku vezu, ali je moguće i da su već bile dovršeno u drugom dijelu Darijeve vladavine.⁴⁸

3.2.2. Kserksova vrata

Kserksova vrata nalaze se na razini terase okrenuta prema Velikim stepenicama. Sastoje se od kvadratne tetrastilne dvorane s tri ulaza, na zapadnoj, istočnoj i južnoj strani. S obje strane triju ulaza, kao i kod ulaza u Apadanu, nalazi se cvjetni uzorak uklesan na kamenom nosaču. Na gornjim dijelovima dovratnika istočnih i zapadnih vrata nalazi se trojezični Kserksov natpis u četiri primjerka koji potvrđuje da je Kserkso završio gradnju koju je najvjerojatnije započeo Darije. Pretpostavlja se da je gradnja ove građevine

⁴⁷ M. A. Soheil, 2019, str. 31.

⁴⁸ M. A. Soheil, 2019, str. 33.

dovršena 480.- 470. godine prije Krista, s obzirom na to da su natpisi urezani po završetku radova. Unutar vrata četvrtasta dvorana opremljena je kamenom pločom kao klupom umetnutom u zidove. Klupa se nastavljala oko hodnika, a njen kontinuitet prekidaju tri ulaza i kamena stepenica, nešto viša od klupe, smještena na osi sjevernog zida. Pretpostavlja se da je ovaj kamen mogao služiti kao oltar ili kao sjedalo za važnu osobu tijekom ceremonija prijema, zbog čega se ova struktura zove i Vratima svih zemalja. Funkcija ove strukture mogao je biti ulaz ili sudnica s administrativnom funkcijom za visokog sudskog dužnosnika, prostor za primanje javnosti, čekaonica ili monumentalni ulaz za ceremonijalni pristup Apadani.⁴⁹

3.2.3. Apadana

Apadana, velika dvorana za audijencije ahemenidskih kraljeva i najimpresivnija građevina Perzepolisa, nalazi se jugoistočno od Vrata svih zemalja (sl. 2). Izgrađena je na uzdignutoj platformi te se sastoji od središnje četvrtaste dvorane, a sa svake strane ima šest redova po šest stupova viših od 18 m, i tri trijema. Baze stupova bile su ukrašene biljnim motivima, a sami stupovi imaju čak četrdeset i osam kanelura. Kapiteli ove palače bili su sastavljeni od motiva palminog lišća na kojima su bili dvoglavi bikovi ili dvoglavi lavovi. Tri trijema, svaki s dvanaest stupova, nalaze se na sjevernoj, zapadnoj i istočnoj strani, dok se na južnoj strani nalazi niz skladišnih i stražarskih prostorija. Zapadni trijem uzdiže se 14 m iznad razine ravnice, a krov mu je nekoć držalo dvanaest monumentalnih stupova. Izgradnju Apadane planirao je i započeo Darije, što je dokazano otkrićem dva para ploča od zlata i srebra na kojemu se spominje da je Darije započeo gradnju, a njegov sin Kserkso je

⁴⁹ M. A. Soheil, 2019, str. 34-35.

bio taj koji ju je dovršio.⁵⁰ U svakom od četiri ugla Apadane nalaze se strukture sličnog kvadratnog tlocrta, tzv. kule, od kojih još postoje samo temelji istočnih. U tim tornjevima nalazile su se prostorije za stražu i poslugu. Prilaz Apadani omogućavaju dva identična svečana stubišta, jedno na sjevernoj, a drugo na istočnoj strani.⁵¹ U Apadani su se vjerojatno primala izaslanstva iz cijelog Perzijskog carstva, a na stubištima možemo vidjeti prikaz perzijskih stražara i dostojanstvenika te predstavnike vazalnih zemalja carstva kako donose darove kao što su srebrne i zlatne posude, nakit, oružje, životinje i tkanine. S vremenom stubišta su doživjela i preinake, pa su originalne ploče bile uklonjene i zamijenjene pločama koje prikazuju povorku straže.⁵²

Slika 2. Pogled iz zraka, Apadana,
(<https://www.livius.org/pictures/iran/persepolis/persepolis-apadana/persepolis-apadana-aerial-view/>)

Stupovi istočnog i zapadnog trijema su od sivog kamena, dok su oni u središnjoj dvorani i sjevernom trijemu od crnog vapnenca. Crni kamen se više koristio u gradnji Kserksa i njegovih nasljednika, dok je to u ranijim građevinama rijetko. Čini se da je

⁵⁰ A. Mousavi, 2012, str. 17.

⁵¹ M. A. Soheil, 2019, str. 38.

⁵² A. Mousavi, 2012, str. 18.

sjeverni trijem Apadane imao važnu ceremonijalnu ulogu, a prijestolje je vjerojatno bilo smješteno između dva otvora u južnom zidu, na osi dvorane. Južno krilo Apadane sadržavalo je prostorije i hodnike, što je omogućavalo izravan pristup području palače na jugu kroz trijem.⁵³

Pročelja stubišta monumentalnih stepenica dovršena su u prvim godinama Kserksove vladavine ili prije njegovog pohoda na Grčku oko 480. godine prije Krista te se sjeverno stubište smatralo starijim od istočnog. To se temelji na proučavanju kompozicije i stila reljefa, pri čemu skulptura sjevernog stubišta sugerira dataciju u prve godine Darijevih radova u Perzepolisu, a na plitkim reljefima pronađeni su i tragovi polikromije.⁵⁴

Izvorno središnji reljef sjevernog i istočnog stubišta koje vodi do prijestolne dvorane Apadane prikazuje ustoličenog kralja u perzijskoj haljini dugih rukava, sa nazubljenom krunom, kako u rukama drži simbole moći, štap i lotosov cvijet. Noge mu počivaju na tronošcu, a iza njega, na istoj povišenoj platformi, stoji prijestolonasljednik (v. sl. 3). Kralju prilazi bradati muškarac u tunici i hlačama, glave pokrivena kapom od filca ili kože. Tijelo mu se lagano naginje, a jednu ruku drži ispod donjeg dijela lica u znak poštovanja. Prikazani kralj i prijestolonasljednik vjerojatno predstavljaju Darija I. i Kserksa. Iza kraljevskih figura nalaze se dva dvorska službenika, jedan nosi kraljevo oružje, luk i strijelu kao i sjekiru i bodež. Drugi dvorjanin nosi dugu haljinu i pokrivalo za glavu koje pokriva i donji dio njegova lica. Desnom rukom drži nešto što izgleda kao ručnik ili neki drugi presavijeni predmet, a lijeva ruka počiva na zapešću desne. Njegovu funkciju je teško razaznati te se pretpostavlja da se radi o dvorjaninu koji ima vjersku ulogu.⁵⁵ Cijela scena

⁵³ M. A. Soheil, 2019, str. 38-41.

⁵⁴ M. A. Soheil, 2019, str. 42-44.

⁵⁵ M. Brosius, 2021, str. 205.

publike smještena je ispod složenog baldahina koji prikazuje nizove lavova i rozeta, a iznad njih se nalazi figura u krilatom disku koji drži prsten, najvjerojatnije simbol Ahuramazde.⁵⁶

Slika 3. Reljef Velikog kralja i prijestolonasljednika na sjevernom stubištu Apadane, središnji reljef (<https://www.livius.org/pictures/iran/persepolis/persepolis-apidana/persepolis-apidana-north-stairs/persepolis-apidana-central-relief/proskynesis-relief/>)

Reljefi prikazani na oba stubišta najvjerojatnije prikazuju perzijski novogodišnji festival. Svako stubište zapravo pokazuje isti prizor, odnosno povorku dvadeset i tri carske delegacije koje nose danak te redove stražara, dostojanstvenika, konja, kola, pratnje i druge motive, kao što su rozete.⁵⁷ Reljefi središnjeg pročelja istočnog stubišta prikazuju dvije skupine od četiri perzijske i medijske straže koje se izmjenjuju. Svaki stražar drži koplje čiji se kuglasti kraj oslanja na njegovu prednju nogu. Perzijanci drže po jedan okrugli štit, a Medijci na desnoj strani nose kratki mač, pričvršćen za pojas.⁵⁸ Uska ploča koja se proteže iznad cijele scene prikazuje u sredini simbol krilatog diska, koji se nalazi iznad praznog prostora između dva reda stražara. Simbol je okružen dvjema krilatim svingama lavljeg tijela dok je glava ljudska. Prostor ispod krilatog simbola i krajevi ploče ispunjeni su palmetama koje dodiruje uzdignuta prednja šapa svake sfinge. Trokutasti paneli koji se nalaze sa svake strane središnje skupine stražara, prikazuju lava koji proždire bika (sl. 4).

⁵⁶ M. Brosius, 2021, str. 206.

⁵⁷ E. F. Schmidt, 1953, str. 82.

⁵⁸ E. F. Schmidt, 1953, str. 83.

Ostatak svake trokutaste ploče ispunjen je stabljikama s vrhovima palmete, a iznad svake trokutaste ploče nalazi se red čempresa kao ukras.⁵⁹

Slika 4. Lav koji proždire bika, sjeverno stubište
(<https://www.livius.org/pictures/iran/persepolis/persepolis-apadana/persepolis-apadana-north-stairs/persepolis-apadana-north-stairs-relief-of-bull-and-lion/>)

Zapadno, unutarnje lice središnjeg parapeta istočnog stubišta, ukrašeno je s dva reda perzijskih stražara, naoružanih kopljem i štitom. Završeci parapeta koji flankiraju ulaz od vanjskog prema unutarnjem podestu nose reljefe dvaju perzijskih vratara koji stoje leđa uz leđa, jedan okrenut prema vanjskom odmorištu, a drugi prema zgradi. Redovi perzijskih stražara ponovno su prikazani na unutarnjim stranama parapeta koji obrubljuju dugačko unutarnje odmorište. Stražari najbliži centru drže štitove i koplja, dok oni koji stoje iza imaju samo koplja. Reljefi na pročelju desnog, sjevernog krila istočnog stubišta odgovaraju onima na lijevom, istočnom krilu sjevernog stubišta. Glavni dio dekorirane površine podijeljen je na tri dugačka vodoravna polja, obrubljena rozetnim okvirima i ispunjena nizovima reljefa (v. sl. 5). U svakom polju redovi stražara, njih četrdeset i tri u gornjem polju, dvadeset i osam u srednjem i dvadeset i jedan u donjem, prethode ostalim prikazanim sudionicima svetkovine. Stražari su odjeveni u lepršavu haljinu i cipele s tri remena, a umjesto perzijske tijare imaju traku za glavu. Svaki stražar drži koplje kod počiva na

⁵⁹ E. F. Schmidt, 1953, str. 83.

prednjoj nozi. Stražare iz najvišeg polja prati povorka konjušara i konja iz kraljevske staje, a svaku od tri grupe predvodi vratar. Prvu vodi medijski vratar koji vodi četiri medijska konjušara, od kojih svaki u desnoj ruci nosi bič, a ispod lijeve ruke presavijeni tepih, dok posljednji konjušar nosi kraljev stolac za kočiju. Drugoj skupini prethodi srednji vratar, a iza njega slijede tri medijska konjušara koji vode tri kraljeva jahaća konja. Treću skupinu vodi vratar kojeg prate dvojica kola, svaka vuku po dva pastuha, a vodi ih kočijaš.⁶⁰ Čini se da oba kola pripadaju kralju, a zbog nedostatka okomitog, a možda i horizontalnog prostora, dimenzija konja, kola i kočijaša je smanjena u odnosu na prethodnu skupinu.⁶¹

Slika 5. Apadana, istočno stubište, sjeverni dio
(<https://www.livius.org/pictures/iran/persepolis/persepolis-apadana/persepolis-apadana-east-stairs/persepolis-apadana-east-stairs-northern-part/>)

Stražare srednjeg i nižeg polja slijede trideset i dva naizmjenična perzijska i medijska plemića. Najistaknutije osobe u svakom redu okrenute su prema smjeru povorke, a ugodnu promjenu od monotonog formalizma ostalih reljefa čine drugačija držanja većine ostalih uglednika koji su prikazani kako čavrljaju jedni s drugima i dodiruju se ramenima ili rukama (v. sl. 6). Usred ove neformalne scene nalaze se neke osobe s istim stavom

⁶⁰ E. F. Schmidt, 1953, str. 83.

⁶¹ E. F. Schmidt, 1953, str. 84.

poštovanja kao i oni ispred. Kao pokazatelj višeg ranga, likovi dostojanstvenika nešto su viši od likova prethodnih stražara, iako ti stražari mogu predstavljati i Besmrtnike. Dužina i oblik brade dostojanstvenika također ukazuju na njihov položaj.⁶² Pogled na perzijske plemiće otkriva da su naoružani bodežom, dok Medijci nose kratki mač. Na južnom krilu istočnog stubišta prikazana je povorka izaslanstva dvadeset i tri nacije Carstva koja odaju počast, koja je analogna prikazima na zapadnom krilu sjevernog stubišta. Reljefi nositelja danka raspoređeni su u tri polja, a delegacije su odvojene stablima čempresa te se na taj način veći dio povorke dijeli u okomite skupine od tri cjeline. Svakom izaslanstvu prethodi vratar, ili Perzijanac ili Medijac, koji se izmjenjuju.⁶³

Slika 6. Sjeverno stubište Apadane, prikaz plemića
(<https://www.livius.org/pictures/iran/persepolis/persepolis-apadana/persepolis-apadana-north-stairs/persepolis-apadana-north-stairs-courtiers-3/>)

⁶² E. F. Schmidt, 1953, str. 84.

⁶³ E. F. Schmidt, 1953, str. 84.

3.2.4. Darijeva palača

Darijeva palača, poznata i kao Tačara, nalazi se na jugu Apadane, čini najmanju zgradu. Terasa te je jedina palača kojoj je glavni ulaz okrenut prema jugu (sl. 7). Trojezični natpisi pronađeni u građevini nazivaju Darija I. graditeljem palače, iako dva kamena stupa koja okružuju južni trijem palače nose Kserksovo ime, jer je on dovršio očevu gradnju. Još jedno ime za ovu palaču je Dvorana ogledala zbog upotrebe sjajnog, uglačanog crnog kamena, posebno unutar niša i prozora.⁶⁴ Plan ove zgrade je simetričan, ima veliko stubište koje povezuje jug dvorišta s trijemom u kojem se nalaze dva reda po četiri stupa i koji je flankiran stražarnicom. Središnja vrata povezuju trijem s četvrtastom hipostilnom središnjom dvoranom s dvanaest stupova i tri sobe s obje strane. Sjeverno od središnje dvorane nalaze se dvije manje četvrtaste tetrastilne dvorane i šest prostorija za posluhu koje su vjerojatno imale ceremonijalnu ili ritualnu funkciju.⁶⁵

Darijeva palača može se smatrati prototipom perzepolitskih palača, odražavajući načela ahemenidske umjetnosti i arhitekture koje je uspostavio Darije. To je najbolje očuvana palača Perzepolisa, vjerojatno zbog visoke kvalitete materijala, izrade i detalja konstrukcije.⁶⁶ Niše središnjeg hodnika su monolitne u tamnosivom kamenu, prozor je imao drvene kapke, a samo četiri dovratka su imala vrata. To su dovratnici južnog i zapadnog ulaza i dva dovratnika sjevernog zida. Dovratnici i niše imaju na svojim okvirima letvice, a njihovi arhitravi imaju „cavetto“ letvice u egipatskom stilu. Stupovi su vjerojatno imali kamene baze s drvenim tijelima stupa i kapitelima. U sjevernim prostorijama

⁶⁴ A. Mousavi, 2012, str. 21.

⁶⁵ M. A. Soheil, 2019, str. 57-59.

⁶⁶ M. A. Soheil, 2019, str. 59.

otkriveni su tragovi izvornog crvenog poda, karakterističnog za Darijeve građevine.⁶⁷ Izvorni crveni pod, čiji su se tragovi mogli uočiti na nekim točkama duž podnožja zidova od opeke, u potpunosti je uklonjen iz središnje dvorane, vjerojatno tijekom prethodnih iskapanja, a u tim su prostorijama otkriveni tragovi i post-ahemenidskog razdoblja. Zbog brojnih pronađenih natpisa, od kojih su dva urezana iznad dovratka glavnog ulaza, smatra se da je ova građevina bila među prvim građevinama Perzepolisa, a izgradio ju je Darije prije nego što je preminuo.⁶⁸

Slika 7. Darijeva palača (<https://www.livius.org/pictures/iran/persepolis/persepolis-palace-of-darius/persepolis-palace-of-darius-general-view-2/>)

Darijeva palača je dobar primjer jedinstva između arhitekture, reljefa i natpisa. U plitkim reljefima dovratnika uočava se hijerarhija prostora. Primjerice, prikazi stražara na vratima prostorija koje flankiraju trijem upućuju na njihovu upotrebu kao stražarnice. Nadalje, letvice okvira vrata su složenije na strani koja je okrenuta prema glavnoj dvorani. Dovratnici bočnih prostorija predstavljaju kralja u borbi s lavom, simbolizirajući dinastičku figuru kralja. Kralj je bio ukrašen zlatom i dragim kamenjem, o čemu svjedoče rupe na

⁶⁷ E. F. Schmidt, 1953, str. 222

⁶⁸ M. A. Soheil, 2019, str. 59.

reljefima.⁶⁹ Mišljenja o namjeni Darijeve palače su podijeljena. U knjizi G. N. Curzona, *Persia and the Persian Question* autor iznosi mišljenje da je ova palača bila privatna rezidencija kralja, dok P. Lecoq smatra da je riječ o kulturnoj palači u kojoj je kralj osobno sudjelovao u ritualima, što i navodi u svom djelu *Les inscriptions de la Perse achéménide Traduit du vieux perse, de l'élamite, du babylonien et de l'araméen, présenté et annoté par Pierre Lecoq*. No, u svakom slučaju je bila uzor drugim perzepolitskim palačama.⁷⁰

3.2.5. Palača G

Palača G datirana je u vrijeme vladavine Artakserksa III (359–338). Međutim, zbog svog položaja u središtu početnog kompleksa Terasa, moguće je da je također započeta u Darijevom razdoblju. Ono što je ostalo od ove Palače je podij smješten južno od Apadane, okrenut prema Kserksovoj palači, te sustav podzemnih kanala povezan s podzemnim sustavom odvodnje Darijevih i Kserksovih palača i drugih zgrada. Kao i kod ostalih Palača, mišljenje o namjeni ove Palače su podijeljena. Herzfeld u knjizi *Iran in the Ancient East Archaeological Studies Presented in the Lowell Lectures in Boston* kaže da se radi o kulturnom središtu, De Francovich u članku *Problems of Achaemenid Architecture East and West* izriče mišljenje da je na tom prostoru izgrađen vrt za Kserksovu palaču, a Krefter u članku *The Model of Persepolis and Its Problems*, budući se ova Palača nalazi na istoj razini kao Kserksova palača i dijeli isto dvorište, smatra da one čine jedan kompleks.⁷¹

3.2.6. Središnja palača

Središnja palača ili Tripilon nalazi se na podiju jugoistočno od Apadane, u središtu terase (v. sl. 9). Ima simetričan tlocrt u odnosu na svoju os sjever-jug, a u središtu se nalazi

⁶⁹ M. A. Soheil, 2019, str. 62.

⁷⁰ M. A. Soheil, 2019, str. 65-66.

⁷¹ Podaci preuzeti iz M. A. Soheil, 2019, str. 70-71.

četrvtasta prostorija s ulazima na sjevernoj, južnoj i istočnoj strani. Sjeverno i južno od dvorane nalaze se trjemovi flankirani s nekoliko prostora.⁷² Malo stubište s jednom rampom, napravljeno od crnog kamena, nalazilo se u središtu južnog trijema, povezujući ga s dvorištem na višoj razini. Moguće je potvrditi da je istočni ulaz u središnju dvoranu omogućio pristup prostorijama sjeverno od Kserksovog harema i do jugozapadnog kuta Dvorane stotinu stupova. Darije je vjerojatno projektirao veliko stubište za pristup ovom dijelu središnje palače i njegovi ostaci još uvijek postoje iako ono danas neočekivano završava u prostoru bez izlaza. Naime, čini se da je istočni dio Središnje palače rekonstruiran u kasnijem periodu kada su Kserksova vrata zamijenila funkciju ove palače kao dvorane za audijencije. Reljefi na dovratnicima istočnog ulaza prikazuju kralja na prijestolju i prijestolonasljednika pod baldahinom (v. sl. 8). Kralj može predstavljati Darija zajedno sa Kserksom ili Kserksa sa pratiocem. Podij podupiru reljefi s prikazom tri vodoravna reda delegacija perzijskih zemalja. Likovi su okrenuti prema dvorani kao da ulaze u nju s istočnih vrata da bi kroz druga dva vrata izašli na južni i sjeverni trijem. Stoga se smatra da su istočna vrata trebala biti glavni ulaz.⁷³

Slika 8. Kralj s prijestolonasljednikom (Preuzeto iz M. A. Soheil, 2019, str. 48)

⁷² M. A. Soheil, 2019, str. 46.

⁷³ M. A. Soheil, 2019, str. 47.

Sjeverno stubište, koje vjerojatno datira iz vremena Artakserksa I. (465. – 425.), ima dvije dvostruke rampe s ukupno 30 stepenica sa svake strane. Usporedno ispitivanje stila reljefa ovog stubišta s analognim perzepolitskim reljefima i raznolikost klesarskih radova ukazuje na kasniji datum ovog stubišta, koje je vjerojatno zamijenilo skromnije stubište iz Darijevog razdoblja.⁷⁴ Središnja palača svakako je imala ceremonijalnu funkciju zbog svog središnjeg položaja i prikaza publike na svojim istočnim dovratnicima. Tipologija Centralne palače nalikuje Kserkovim vratima i Nedovršenim vratima; dakle, to nije samo monumentalni ulaz u svečani prostor, već i vrsta predsoblja za kralja ili visokog dužnosnika tijekom audijencije. Ova palača je stoga svjedok stare tradicije, gdje su se vrata često koristila za administrativne funkcije sudskog karaktera. Moguće je da je Darije, gradeći Središnju palaču uz svoju palaču i Apadanu, namjeravao ovoj građevini dodijeliti i određene upravne funkcije uz funkciju monumentalnog raskrižja koje povezuje južni dio Terasa sa sjevernim. Arhitektonski element koji bi mogao potvrditi ovu hipotezu je klupa u južnom i sjevernom trijemu, slična onoj na Kserkovim vratima. Nadalje, prikaz kralja na prijestolju s prijestolonasljednikom i narodima Carstva na istočnim dovratnicima ukazuje na javnu funkciju ove građevine. Vjeruje se da je Središnja palača projektirana tijekom Darijeve vladavine i da su reljefi dovratnika isklesani pred kraj njegove vladavine te da su Apadana, Darijeva palača i Središnja palača zamišljene kao dio jedinstvene arhitektonske kompozicije, u kojoj prostorni odnos između tih građevina ne može biti tek slučajnost.⁷⁵

⁷⁴ M. A. Soheil, 2019, str. 47.

⁷⁵ M. A. Soheil. 2019, str. 47-52.

Slika 9. Tripilon (<https://www.livius.org/pictures/iran/persepolis/persepolis-tripylon/persepolis-tripylon-1/>)

3.2.7. Kserksova palača

Kserksova palača ili Hadiš bila je otprilike dvostruko veća od Darijeve palače te je zauzimala najviši prostor na terasi (v. sl. 10). Sagrađena je na platformi koja pruža prekrasan pogled na krajolik na jugu. Iz dvorišta na istoku i zapadu do palače vode dvije monumentalne kamene stepenice. Glavna dvorana palače imala je trideset i šest drvenih stupova, bila je izgrađena od vrlo finog kamena, a velikim dijelom je uništena u požaru koji je zapalila vojska Aleksandra Velikog.⁷⁶ Istočno stubište s četiri rampe uspinje se do danas izgubljene građevine koja je činila ulazna vrata u dvorište. Taj se ulaz sastojao od četverokutnog hodnika s četiri prolaza na svakom zidu. Dva glavna ulaza nalazila su se na istočnom i zapadnom zidu, a druga dva su vodila u dvije male stražarnice na južnoj i sjevernoj strani. Ova struktura bila je manja verzija Kserksovih vrata, a Darijev natpis na dovratniku istočnog ulaza upućuje na to da je gradnja ove palače započela još za njegova života. Ipak, građevinu je završio Kserkso, na što bi upućivao Kserksov kratki trojezični natpis koji je ponovljen čak 14 puta (urezan na haljini kralja, na dovratnicima i okvirima prozora). Trijem je flankiran stražarnicama i stubištem za pristup na krov. Sjeverni zid

⁷⁶ A. Mousavi, 2012, str. 22.

središnje dvorane ima dvojna vrata i pet prozora prema trijemu, dok južni zid ima jedna vrata i šest prozorskih otvora prema balkonu kojem se pristupa s dvije rampe i to iz jugozapadnog i jugoistočnog kuta.⁷⁷

Prema nekim interpretacijama, namjena Kserksove palače bila je slična Darijevoj, odnosno Kserksova rezidencija služila je kao prostor za obavljanje državnih poslova i održavanje svečanih banketa, dok ju drugi, zbog važnosti njezine ikonografije, veličine središnje dvorane, sličnosti njezinog stubišta sa stubištem Apadane, smatraju dvoranom za primanja. Ova se hipoteza čini najvjerojatnijom budući da analiza smjera likova, od juga ka sjeveru, prema sjevernom dijelu terase, ukazuje na njezinu ceremonijalnu namjenu.⁷⁸

Slika 10. Kserksova palača (<https://www.livius.org/pictures/iran/persepolis/persepolis-palace-of-xerxes/persepolis-palace-of-xerxes/>)

3.2.8. Palača H

Mjesto palače H nalazi se južno od dvorišta Darijeve palače, u jugoistočnom kutu terase. Ranije se zvala Palača Artakserksa III., zbog tri staroperzijska natpisa ovog kralja, urezana na fasadi današnjeg stubišta. Nakon raščišćavanja nagomilane zemlje, otkriveni su mnogi ukrašeni arhitektonski elementi i fragmenti iz različitih ahamenijskih razdoblja, što

⁷⁷ M. A. Soheil, 2019, str. 66-68.

⁷⁸ M. A. Soheil, 2019, str. 70.

ukazuje na postojanje građevina mnogo ranijeg datuma. Daljnjim istraživanjima i iskapanjima potvrđeno je postojanje ostataka triju uzastopnih građevina na ovom području, jedne ranije, možda iz Darijevog vremena, druge, vjerojatno palače Kserksa i Artakserksa I., i posljednje iz post-Ahemenidskog perioda.⁷⁹ Postoje naznake da je postojala glavna dvorana od šesnaest stupova raspoređenih u četiri reda i trijema otvorenog prema sjeveru čiji su krov nosila dva reda po šest stupova. Istočno od glavne dvorane nalazile su se prostorije za privatne potrebe, a uz trijem su vjerojatno bile dvije stražarnice. Ostatak kamenog stubišta u blizini sjeverozapadnog ugla upućuje na to da se u zgradu ulazilo kroz zapadnu stražarnicu.⁸⁰

3.2.9. Palača C i Kserksov harem

Palača C i takozvani Kserksov harem nalaze se na nižoj razini u odnosu na Darijevu i Kserksovu palaču. Ovaj kompleks se sastoji od dva okomita krila u obliku slova L. Krilo orijentirano sjever-jug, koje je dio palače, sastoji se od dvorišta s Palačom C na jugu i Palačom C' na njenom sjeveru, a istočno-zapadno krilo uključuje razne prostorije.⁸¹

Kompleks Harema je preko Palače C' bio povezan sa središnjom palačom i dvoranom Stotinu stupova, pri čemu su obje smještene na sjeveru na višoj razini. Veza je osigurana stepenicama, ali je situacija prilično nejasna zbog raznih preinaka. Na ovom području pronađeni su tragovi požara. Naziv "harem" ovom je kompleksu dodijeljen zbog brojnih malih prostorija i izoliranog položaja u nižoj razini na jugoistočnom rubu terase. Prema nekima, Harem je bio Kserksova riznica budući da nedostatak prozora i otvorenih prostora čini te prostorije neprikladnima za život, dok se Palača C smatra područjem dodijeljenim

⁷⁹ M. A. Soheil, 2019, str. 74-75.

⁸⁰ E. F. Schmidt, 1953, str. 279.

⁸¹ M. A. Soheil, 2019, str. 71.

stražarima te mjestom za kraljevsku garderobu jer povezuje kompleks Harema s važnijim građevinama kao što su Centralna palača i Dvorana stotinu stupova.⁸²

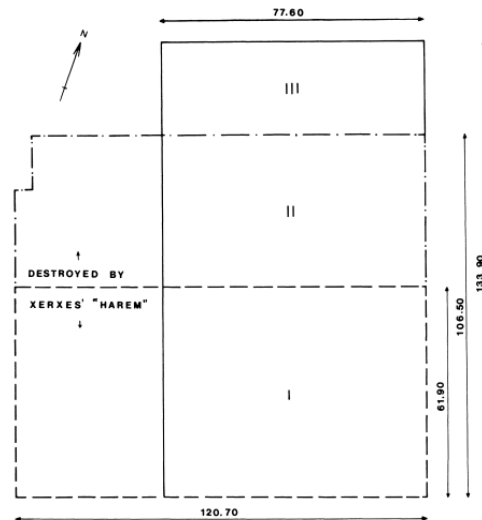
3.2.10. Riznica

Riznica je pravokutna građevina smještena u jugoistočnom kutu terase. Prije nego što je izgrađen Harem, u Riznicu se ulazilo sa zapada, a nakon izgradnje Harema zapadni ulaz je uništen te se u zgradu ulazilo kroz vrata na sjevernoj i istočnoj strani. Riznica je zatvorena i samostojeća zgrada koja je zbog svog položaja bila izolirana od glavnih kompleksa Terasa, Apadane, Vrata svih zemalja i kraljevskih palača.⁸³ Ima oko 193 sobe, hodnike i hipostilne dvorane te dva dvorišta. Izgradnja Riznice imala je tri faze koje su se odvale tijekom Darijeve vladavine (v. sl. 11). Prva faza dovršena je 511. ili 507. godine za vrijeme Darijeve vladavine i ostala je u upotrebi do 493./492., što implicira da je Riznica bila među prvim zgradama Terasa. Riznica se sastojala od južnog dvorišta, četiri velike hipostilne dvorane i četiri male tetrastilne dvorane s pripadajućim prostorijama i hodnicima. Druga faza izgrađena je između 494./493.–492./491. i bila je u upotrebi do 486. g. pr. Krista. U ovoj fazi, Riznica je proširena prema sjeveru, a proširenje je uključivalo sjeverno dvorište s četiri trijema i hipostilnu prostoriju na sjevernoj strani. Treću fazu uglavnom je sagradio Kserkso i bila je u upotrebi do 330. godine prije Krista kad je uništena u požaru. U ovoj fazi se događaju velike izmjene, uključujući dodavanje velike pravokutne hipostilne dvorane na sjeveru i rušenje zapadnog dijela kako bi se nad njim izgradio kompleks harema. Dva dvostruka zida u smjeru istok-zapad u sredini Riznice podudaraju se s vanjskim zidovima koji su nekoć bili sjeverna granica prve i druge faze.⁸⁴

⁸² M. A. Soheil, 2019, str. 71-73.

⁸³ N. Cahill, 1985, str. 375.

⁸⁴ M. A. Soheil, 2019, str. 77-79.

Slika 11. Tri faze izgradnje Riznice (N. Cahill, 1985, str. 379)

3.2.11. Dvorana stotinu stupova

Dvorana stotinu stupova najveća je natkrivena dvorana u Perzepolisu (sl. 12). Dobila je ime po mnoštvu stupova, iako je nazivana i Prijestolnom dvoranom zbog slike ustoličenog kralja na dovratnicima sjevernog i južnog zida. Kameni natpis Artakserksa I. pronađen u jugoistočnom kutu dvorane i napisan na babilonskom jeziku navodi da je Kserkso postavio temelje, a njegov sin Artakserkso I. realizirao dvoranu. Zgrada ima simetričan tlocrt, sastoji se od velike hipostilne kvadratne dvorane s 10×10 stupova i sjevernog trijema s 2×8 stupova.⁸⁵ Trijem je okrenut prema dvorištu i ima dvije bočne prostorije, vjerojatno za stražu. Dvoja vrata sjevernog zida koja se otvaraju prema trijemu jedina su u crnom kamenu i viša su od ostalih. Na kamenu u trijemu pronađeni su mnogi tragovi požara, a pod je bio prekriven paljevinskim slojem te pougljenjenim ostacima predmeta iz palače i cedrovih greda. Pretpostavlja se da je funkcija ove građevine bila prijestolna dvorana ili dvorana za audijencije, na što bi upućivali prikazi prijestolja na reljefima. Moguće da je

⁸⁵ M. A. Soheil, 2019, str. 52.

imala i neku funkciju povezanu s vojskom, jer su vojskovođe bili prikazani na dovratnicima sjevernih vrata i susjednih građevina na istoku, vjerojatno vojne četvrti.⁸⁶

Slika 12. Dvorana stotinu stupova

(<https://www.livius.org/pictures/iran/persepolis/persepolis-hall-of-100-columns/persepolis-hall-of-100-columns/>)

3.2.12. Nedovršena vrata

Nedovršena vrata zamišljena su kao kopija Vrata svih zemalja, samo veća, a nalazila su se ispred sjevernog portika Dvorane stotinu stupova (sl. 13). Ostaci se sastoje od nedovršenih čudovišnih čuvara koji su stajali na bazama okrenuti prema dvorištu, a na temelju mjera spomenutih baza jasno je da su stupovi Nedovršenih vrata trebali biti visoki kao stupovi Apadane.⁸⁷ Građevina se sastoji od kvadratne tetrastilne dvorane, tlocrtom slične Kserkovim vratima, a pristup hodniku je sa sjeverne i južne strane te je flankiran s dvije pravokutne prostorije s istočne i zapadne strane. To je jedna od posljednjih građevina izgrađenih u Perzepolisu.⁸⁸

⁸⁶ M. A. Soheil, 2019, str. 52-55.

⁸⁷ A. Mousavi, 2012, str. 18.

⁸⁸ M. A. Soheil, 2019, str. 57.

Slika 13. Nedovršena vrata (<https://www.livius.org/pictures/iran/persepolis/persepolis-unfinished-gate/persepolis-unfinished-gate-bulls-3/>)

4. Funkcija palača i njihova poveznica s organizacijom Carstva

Perzepolis je bio jedan od glavnih gradova Ahemenidskog Carstva te je kao takav imao veliku važnost. Njegovu gradnju započeo je Darije Veliki koji se pokazao kao veliki administrativni i politički reformator. Proširio je carstvo i proveo razne reforme, a novi grad postao je važno kulturno i administrativno središte, što je vidljivo i u Fortifikacijskim pločama, o čemu će riječi biti kasnije.⁸⁹ Hijerarhijska struktura sastojala se od pet razina s Velikim kraljem na čelu, zatim njegovim dvorom, središnjom vladom, birokracijom i vojskom.⁹⁰ Svoje carstvo podijelio je na dvadeset satrapija, a grad koji je izgradio bio je središte satrapije Perzije, koje je u to vrijeme bilo intenzivno naseljeno. Na tom području nalazili su se brojni zanatsko-proizvodni centri, skladišta i farme, a sve kako bi se zadovoljile potrebe Perzepolisa.⁹¹ Važnu ulogu u politici i upravi Carstva imao je dvor koji je predstavljao središnju vlast. Nasljedno perzijsko plemstvo zauzimalo je visoko mjesto na

⁸⁹ A. Farazmand, 2003, str. 295-301.

⁹⁰ A. Farazmand, 2003, str. 303.

⁹¹ G. P. Basello, 2020, str. 521-534.

dvoru koji je predstavljao mjesto političkog odlučivanja i carske moći.⁹² Članovi kraljevske obitelji također su bili izuzetno moćni, čak i žene. Jedna od takvih žena koja se ističe u arhivu koji je pronađen u Perzepolisu bila je Irdabama, majka ili supruga Darija Velikog, koja je imala veliku pratnju osoblja i sluga koji su kontrolirali velike posjede zemlje, vodili posao i išli na duga putovanja.⁹³

Darije je izgradio grad u kojemu su se obavljale svakodnevne aktivnosti, a kojem se prilazilo monumentalnim mramornim stubištem ukrašenim raznim reljefima. Sačuvani su ostaci velebnih građevina koje zajedno sa svojim reljefima i natpisima svjedoče o nekad veličanstvenom i važnom središtu. Prva građevina do koje se dolazi nakon Velikog stubišta su Kserksova vrata, poznatija i kao Vrata sviju naroda. Unutar nje nalazi se mala dvorana s kamenom pločom, koja je mogla služiti kao oltar ili kao sjedalo namijenjeno važnoj osobi tijekom ceremonija prijema. Ova dvorana mogla je funkcionirati kao sudnica ili čekaonica, a možda i kao monumentalni ulaz za ceremonijalni pristup Apadani, najvećoj i najimpresivnijoj dvorani ovog kompleksa.⁹⁴ Apadana je korištena za velike prijeme, ceremonije i bankete te su se tu primala izaslanstva iz cijelog carstva, što možemo vidjeti i na reljefima prikazanim na Monumentalnom stubištu gdje niz delegacija donosi poklone Velikom Kralju. Moguće je da je sjeverni trijem Apadane imao važnu ceremonijalnu ulogu, gdje se možda održavao festival Nove godine.⁹⁵ U samom središtu terase nalazi se Tripilon ili Središnja palača. Funkcija ove palače, zbog svog središnjeg položaja i prikaza publike na istočnim dovratnicima, vjerojatno je bila ceremonijalna. Također, nije se radilo samo o monumentalnom ulazu u svečani prostor, već i o nekoj vrsti predsoblja za visokog

⁹² L. Llewellyn-Jones, 2013, str. 33.

⁹³ M. Waters, 2020, str. 408.

⁹⁴ M. A. Soheil, 2019, str. 34-35.

⁹⁵ M. A. Soheil, 2019, str. 18-41.

dužnosnika tijekom audijencije ili čak kralja. Moguće je da je Darije, gradeći središnju palaču uz Apadanu i svoju palaču, namjeravao ovoj građevini dodijeliti i određene upravne funkcije uz funkciju monumentalnog raskrižja koje povezuje južni dio Terasa sa sjevernim.⁹⁶ Darijeva palača, poznata i kao Tačara, koja se nalazi na jugu Apadane, vjerojatno je bila ili privatna rezidencija kralja ili kulturna palača u kojoj je kralj osobno sudjelovao u ritualima.⁹⁷ Također, postoji mišljenje da se zapravo radi o privatnoj blagovaonici u kojoj je Veliki kralj mogao objedovati odvojen od svojih dvorjana, a u prilog tome idu reljefi prikazani na stubištu na kojemu su prikazani sluge koje nose mjehe, posuđe, koze i ovce.⁹⁸

Kao i o većini palača i njihovim funkcijama, ni o palači G, smještenoj u središtu početnog kompleksa terase, ne postoji jedno mišljenje. Možda je ona bila kulturno središte, možda vrt, a možda je bila samo dio kompleksa Kserksove palače.⁹⁹ Kserksova palača ili Hadiš, bila je otprilike dvostruko veća od Darijeve palače te je vjerojatno isto služila kao prostor za obavljanje državnih poslova, održavanje svečanih banketa ili je bila dvorana za primanja.¹⁰⁰ Dio građevina jamačno su služili i za druge funkcije, odnosno za potrebe vojske, poput Palače C. Naime, smatra se da je ona bila dodijeljena stražarima te da je bila mjesto za kraljevsku garderobu jer povezuje kompleks Harema s važnijim građevinama, kao što je Dvorana stotinu stupova i Središnja palača. Također, jedna od ključnih funkcija Perzepolisa bila je akumulacija bogatstva, a tu ulogu su najvjerojatnije imali Harem i Riznica, odnosno moguće je da je Perzepolis imao dvije riznice.¹⁰¹ Unutar Riznice odlagao

⁹⁶ M. A. Soheil, 2019, str. 47-52.

⁹⁷ M. A. Soheil, 2019, str. 65-66.

⁹⁸ M. Brosius, 2020, str. 992.

⁹⁹ M. A. Soheil, 2019, str. 70-71.

¹⁰⁰ M. A. Soheil, 2019, str. 70.

¹⁰¹ M. A. Soheil, 2019, str. 77-79.

se vrijedan nakit, ritualni predmeti, oštećeni reljefi, razne figure i artefakti iz raznih dijelova carstva, a pronađena je i skupina glinenih pločica koje nam daju podatke o administraciji šireg područja Perzepolisa. Upravo zbog toga, Riznica je mogla funkcionirati i kao kraljevski arhiv koji se koristio za pohranu raznih predmeta.¹⁰²

Istočno od nje nalazila se Dvorana stotinu stupova, najveća natkrivena dvorana u Perzepolisu, za koju se pretpostavlja da je funkcionirala kao prijestolna dvorana ili dvorana za audijenciju, zbog prijestolja prikazanog na reljefima. Njezina gradnja nije trebala zasjeniti Apadanu te se smatra da je služila i kao dvorana za okupljanje vojske, zbog vojskovođa koji su bili prikazani na dovratnicima sjevernih vrata, ali i zbog susjednih građevina istočno od nje, koje su vjerojatno služile kao vojne četvrti. Mišljenja autora se razlikuju pa joj tako Schmidt, u knjizi *Persepolis I, Structures, Reliefs, Inscriptions*, zbog brojnih vrijednih predmeta pronađenih tamo, pripisuje muzejsku funkciju, dok ju Root u članku *The King and Kingship in Achaemenid Art: Essays on the Creation of an Iconography of Empire* naziva svečanim paviljonom.¹⁰³ Ne možemo sa sigurnošću reći koja je bila njena funkcija, ali s obzirom na to da je bila izravno povezana s prijemom na sjeveru, teško da joj možemo dodijeliti muzejsku namjenu. Na temelju svega navedenog, očito je da su Perzepolis i njegove palače bile povezane sa djelovanjem Velikog kralja, njegovog dvora i administracije, o čemu će više riječi biti kasnije. Perzepolis je bio grad u kojemu su se mogle izvoditi razne ceremonije, što se može zaključiti promatrajući reljefe, ali je isto tako bio mjesto gdje su radnici u službi administracije radili sve potrebno kako bi sve teklo na najbolji način. Osiguravali su da se radovi u gradu nastavljaju bez velikih poteškoća, što je osiguravao i protok novca koji je stizao u riznicu, ali su isto tako

¹⁰² S. Razmjou, 2010, str. 243.

¹⁰³ Podaci preuzeti iz M. A. Soheil, 2019, str. 56.

osiguravali i dovoljne količine hrane za razne kraljevske objede koji su se tamo održavali, a o kojima nam ponovno svjedoče reljefi.¹⁰⁴

5. Organizacija carstva

Razvidno je prema građevinama koje su činile sam Perzepolis da je on bio upravno, kulturno i kultno središte jednog razgranatog birokratskog sustava koji je omogućavao funkcioniranje složenog Perzijskog carstva. Naime, osim što je veličinom nadmašilo sva prethodna carstva, Perzijsko carstvo se isticalo svojom organizacijom te je prvo koje je pod svoju vlast dovelo toliki broj različitih kultura. Osnivač Carstva, Kir Veliki, uveo je politiku tolerancije i poštovanja prema lokalnim običajima i religiji naroda kojima je vladao, a ovu politiku nastavili su provoditi i njegovi nasljednici. Ipak, s obzirom na to da je većinu vremena posvetio osvajanju, nije se posvetio detaljima potrebnim za razvijanje napredne administracije, već je prihvatio administrativni sustav Medije i djelomično Asirije. Svoje carstvo organizirao je na temelju sustava satrapija, a na čelo svake satrapije postavio je satrape čija je lojalnost i odgovornost bila osigurana kroz složeni sustav institucija koje su ih trebale kontrolirati. Njegov nasljednik, Kambiz, vladao je samo sedam godina te nije stigao uvesti veće promjene, ali nakon njegova ubojstva na vlast dolazi Darije Veliki koji se pokazao kao veliki politički i administrativni reformator. Tijekom Darijeve vladavine Perzija je dosegla vrhunac slave u vojnim, političkim, administrativnim, ekonomskim, vjerskim i sociokulturnim aspektima. Darije je dodatno proširio i stabilizirao carstvo te je proveo sveobuhvatan program reformi u administraciji, ekonomiji, pravu i transportu. Uloga Perzopolisa u organizaciji Carstva vidljiva je u Fortifikacijskim pločama,

¹⁰⁴ M. A. Soheil, 2019, str. 56.

o kojima će riječi biti kasnije, a koje nam daju podatke o načinu na koji se organizirao grad, zatim o fiskalnom i gospodarskom upravljanju te o operacijama državnih institucija.¹⁰⁵

Hijerarhijska struktura od pet razina formirala je sustav upravljanja i administracije Carstva s organizacijskim autoritetom koji je polazio od Velikog kralja i središnje uprave do satrapskih i lokalnih vlasti. Ova hijerarhijska struktura može se podijeliti na dvije opće razine, središnju i satrapsku. Na samom vrhu nalazio se Veliki kralj, njegov dvor i središnja uprava zajedno s učinkovitom i profesionalnom birokracijom i vojskom, sljedeći je bio satrap i njegova dvorska ustanova te podsatrapa koji su bili zaduženi za pokrajinske i lokalne administrativne okruge.¹⁰⁶ Vrhovni i apsolutni karakter kralja zahtijevao je potiskivanje postojećih dinastija u osvojenim teritorijima kao i izbjegavanje stvaranja vazalnih udruženja tih monarhija. Sukladno tome, u Babilonu su Kir, Kambiz, Darije i Kserkso vladali kao kraljevi Babilona, dok se Kir proglasio i Mardukovim izabranikom. Slična situacija bila je i u Egiptu gdje su perzijski kraljevi vladali kao nasljednici faraona te su prihvatili egipatska imena.¹⁰⁷ Manje zemlje i gradovi-države koje su prihvatile perzijsku vlast ponekad su zadržavale svoje dinastije, ali su one postajale vazal Perzije, a često ih možemo vidjeti i na reljefima Perzepolisa na kojima prinose darove i počasti Velikom kralju.¹⁰⁸

Kraljeva volja izražena riječima bila je zakon, ali se ta riječ temeljila na konzultacijama s raznim izvorima uključujući plemstvo i više različitih Vijeća. Iako se vjeruje da je kralj mogao činiti što mu je bila volja, u praksi je držao do zakona i običaja te je u određenim aspektima bio ograničen privilegijama koje su uživali perzijski plemići,

¹⁰⁵ A. Farazmand, 2003, str. 295-301.

¹⁰⁶ A. Farazmand, 2003, str. 303.

¹⁰⁷ G. B. Gray – M. Cary, 1964, str. 186-187.

¹⁰⁸ G. B. Gray – M. Cary, str. 185.

uključujući šest istaknutih obitelji koji su pomogli Dariju u svrgavanju Gaumate. Te obitelji su imale privilegiju nenajavljenog pristupa kralju, iz čega se može zaključiti da je kraljeva vrhovna vlast bila ograničena tradicijom, običajima i plemstvom.¹⁰⁹

6. Satrapije

Nakon što je Darije osvojio istočne teritorije, ali vjerojatno i prije, carstvo je podijeljeno na dvadeset satrapija (koje su ekvivalent provinciji), na čelu kojih su se nalazili satrapi (namjesnici) koje je imenovao kralj. Unutar ovih velikih provincija postojali su manji okruzi kojima su na čelu bili namjesnici na koje se često primjenjivao isti izraz, satrap. Imenovanje satrapa i organizacija provincija seže sve do Kira i Kambiza, iako je jedan oblik ovakve organizacije postojao i u carstvima koja su prethodila Perzijskom. Ipak, Darije je bio taj koji je dovršio njihovu organizaciju modifikacijom granica nekih satrapija i funkcija satrapa.¹¹⁰

Satrapije su često obuhvaćale golemi teritorij koji je uključivao razne narode i kraljevstva, a satrapi su bili osobe visokog podrijetla te su se u samim počecima mogli birati na lokalnoj razini, ali od vladavine Darija I., satrapska dužnost bila je uglavnom povjerena članovima kraljevske obitelji. Na položaj satrapa postavljeni su na neodređeno vrijeme, a često su na dužnosti ostajali dugi niz godina, u nekim slučajevima i doživotno. Satrap je vladao pokrajinom te je živio u vlastitoj satrapskoj palači. Imao je vlastiti dvor i pratnju te je sudjelovao u kraljevskim aktivnostima kao što su banketi i lov.¹¹¹ U pojedinim je provincijama satrapska dužnost postala nasljedna, ali je to uglavnom bio slučaj kod onih teritorija koji se nisu bunili ili su bili bliski suradnici Perzije. Takva je bila situacija na

¹⁰⁹ A. Farazmand, 2003, str. 304.

¹¹⁰ G. B. Gray – M. Cary, 1964, str. 194.

¹¹¹ M. Brosius, 2006, str. 47-48.

teritoriju Cilicije, gdje je vladajuća dinastija pravovremeno shvatila koliko je korisno biti na strani Perzije, zbog čega je i nastavila vladati.¹¹²

Perzepolis je pripadao satrapiji Perzije koja je obuhvaćala visoravni oko drevnog elamitskog grada Anšana, što otprilike odgovara današnjoj pokrajini Fars u Iranu.¹¹³ Ovo područje bilo je intenzivno naseljeno i kultivirano u razdoblju Perzijskog carstva, a sve kako bi se zadovoljile potrebe Perzepolisa. Ovdje su se najvjerojatnije nalazili zanatsko-proizvodni centri, pašnjaci, skladišta, plantaže i razne farme koji su proizašli iz višestrukih potreba proizvodnje, skladištenja, logistike i kontrole teritorija.¹¹⁴

Funkcije i odgovornosti satrapa uključivale su održavanje reda i zakona, nadzor opće uprave, kontrolu financija i nadzor u ubiranju poreza, mobilizaciju i opskrbu vojnih snaga i osiguravanje materijalnih sredstava za ratove i obranu, održavanje cesta te poštanskih i komunikacijskih pravaca i kanala, zatim građenje i održavanje javnih radova, upravljanje poslovima sa središnjom upravom te dogovor sa drugim satrapima o političkim i vojnim poslovima.¹¹⁵ Satrap je predstavljao najvišu sudsku vlast unutar pokrajine te je primao izaslanike iz susjednih teritorija. Dužnost satrapa bila je održavati sigurnost komunikacija unutar svoje pokrajine ne samo zbog kraljevskih interesa već i zbog interesa podanika njegove satrapije.¹¹⁶ Velik problem za carsku upravu bile su velike udaljenosti, a kako bi se olakšala komunikacija između udaljenih dijelova carstva, pogotovo između prijestolnica, Darije je naredio izgradnju niza cesta od kojih su najvažnije bile Kraljevske ceste koje su povezivale Perzepolis, Suzu i Babilon s glavnim gradovima provincija te su omogućile brz

¹¹² G. B. Gray – M. Cary, 1964, str. 196-197.

¹¹³ Popis satrapija nalazi se na kraju rada pod 15. Prilozi.

¹¹⁴ G. P. Basello, 2020, str. 521-534.

¹¹⁵ A. Farazmand, 2003, str. 307.

¹¹⁶ G. B. Gray – M. Cary, 1964, str. 197-198.

prijevoz trgovačkih karavana, poštanskih trupa i kraljevskih inspektora. Ove ceste su bile kontrolirane i nadzirane patrolama te su bile podijeljene u parasange, jedinice koje bi otprilike odgovarale dužini od trideset stadija. Nije sigurno što je bilo pravo značenje parasange, ali pretpostavlja se da je označavalo vrijeme, odnosno koliku je udaljenost jedan konj uspio prijeći u jednom satu, ovisno o težini puta. Još jedno važno postignuće takvih cesta bile su redovite poštanske službe, koje su se nalazile duž ceste, a gdje su se mogli pronaći zamjenski kuriri i konjanici dostupni u bilo koje doba.¹¹⁷

Druge odgovornosti satrapa uključivale su nadziranje kraljevskih dvorskih dužnosti, kao što je održavanje kraljevske vatre, slavljenje kraljevskih blagdana i kraljevskog vjerskog kulta. Osim satrapa, u carstvu su postojali i drugi namjesnici, kao što su upravitelji gradova ili tirani koji su vladali u obalnim gradovima Male Azije i u gradovima-državama Fenicije i Cipra. Oni su svoju vlast obavljali unutar zidina svoga grada, a imali su slične ovlasti kao i satrapi, uključujući prikupljanje vojnih snaga i poreza.¹¹⁸ Suvremeni babilonski dokumenti svjedoče i o postojanju zemljišne knjige u koju su se upisivale granice posjeda te vlasništvo gradskih i seoskih nekretnina. Također, kako bi spriječio koncentraciju moći u jednoj osobi, svaki satrap je uz sebe imao tajnika koji je nadzirao državna pitanja i o njima obavještavao kralja. Svaki tajnik koji se nalazio uz satrapa obavještavao je Velikog kralja o važnim događajima putem pisma, osim ako se radilo o pitanjima koja su bila tajna, tada je kralja obavještavao usmeno. S obzirom na to da se smatra kako je Kserksova palača u Perzepolisu bila posvećena državnim poslovima, moguće je da su se ozbiljna pitanja ovog tipa rješavala upravo ovdje.¹¹⁹

¹¹⁷ <https://www.iranicaonline.org/articles/achaemenid-dynasty>.

¹¹⁸ M. Brosius, 2006, str. 47-48.

¹¹⁹ <https://www.iranicaonline.org/articles/achaemenid-dynasty>

Satrapski sustav Perzije temeljio se na nekoliko organizacijskih načela i institucija političke i pravne kontrole, uključujući: tolerantno upravljanje (bar nominalno), centralizaciju s kraljem na vrhu kao vrhovnim autoritetom i poglavarom, u kombinaciji s dovoljnim stupnjem decentralizacije kako bi ekonomija i trgovina mogla adekvatno funkcionirati, mnoštvo institucionalnih kontrola, standardizaciju državnih funkcija i administrativnih procesa temeljenih na profesionaliziranoj i moćnoj birokraciji.¹²⁰ Kako bi održala kontrolu i ravnotežu u sustavu satrapija središnja vlast je uspostavila nekoliko institucionalnih mehanizama pomoću kojih bi administrativni sustav zadržao središnju kontrolu nad cijelim Carstvom, spriječio nezadovoljstvo, korupciju, propadanje sustava, zlorabu vlasti i moći od strane satrapa te kako bi se održala teritorijalna cjelovitost Carstva. Prvo, došlo je do razdvajanja vojne i civilne uprave u satrapiji; na taj način satrapi koji su bili zaduženi za civilnu upravu nisu imali zapovjedništvo nad vojskom već je ono dano neovisnom zapovjedniku kojeg je imenovala središnja uprava, a potvrdio Veliki kralj. Upravo ovo odvajanje vojne i civilne uprave satrapima je uskratilo mogućnost preuzimanja obje ovlasti te je time umanjena prijetnja središnjoj vlasti. Uz to, neovisni vrhovni zapovjednik vojske kontrolirao je perzijske jedinice diljem Carstva, a s obzirom na to da je komunikacijski sustav bio brz i učinkovit, zapovjednik je mogao pratiti promjene unutar satrapija, dok je središnja vlast bila brza u reagiranju na pobune u bilo kojem dijelu Carstva. Na satrapskom dvoru bio je prisutan i službenik kojeg je imenovao kralj i koji je obavljao funkciju "državnog odvjetnika" kao i "glavni državni inspektor" kojeg je imenovala i smjenjivala središnja vlast. Sljedeća vrsta kontrole bili su predstavnici Velikog kralja koji su neočekivano posjećivali satrape i njihove upravitelje te izvještavali središnju vlast o korupciji i lošem upravljanju u satrapijama. Posljednja vrsta kontrole satrapa bio je

¹²⁰ A. Farazmand, 2003, str. 306.

kraljev tajnik, časnik koji je bio prisutan u svakoj satrapiji, a koji je imenovan od strane središnje uprave, predstavljao je neovisnu vezu između kralja i njegove satrapije te je bio ključan agent birokracije i kralja. Nadzirao je satrapsku upravu i dvor te je čitao kraljeva pisma i upute satrapiji.¹²¹

7. Kraljevski dvor

Značajnu ulogu u politici i upravi Carstva imao je dvor koji je predstavljao središnju vlast, a činile su ga moćne institucije, dužnosnici i ličnosti. Jedni od takvih ključnih dužnosnika i moćnih pojedinaca na dvoru bili su *aristibara* ili kopljonoša, *vacabara* ili lukonoša, *atabara* ili kraljevski suci, *hazara-patiš* ili glavni zapovjednik oružanih snaga, veliki vezir ili tajnik kabineta te *ganzabara* ili rizničar.¹²²

S obzirom na to da je Ahemenidska Perzija imala četiri glavna grada, Veliki kralj je sa svojim dvorom selio u drugo središte ovisno o godišnjem dobu. Zbog činjenice da je Perzepolis smješten u dolini planine, kralj je zajedno sa svojim dvorom u njemu boravio u proljeće. Perzijski dvor može se definirati na četiri različita načina. Prvi se odnosi na elitu i sluge kraljevog kruga, a drugi na dvor kao kontaktnu točku između Velikog kralja i vladajućih klasa na regionalnim i lokalnim razinama carstva. Treća definicija dvora odnosi se na privatne sobe, birokratske četvrti te javne dvorane i dvorišta kraljevskih rezidencija u kojima su se izvodili kraljevski rituali i gdje je Veliki kralj organizirao bankete, od kojih je središnju ulogu u tome igrao Perzepolis.¹²³ Posljednja definicija se odnosi na mjesto kraljevskog ceremonijala koji se odnosi na gozbe ili čak lov.¹²⁴

¹²¹ A. Farazmand, 2003, str. 308-310.

¹²² A. Farazmand, 2003, str. 305.

¹²³ L. Llewellyn-Jones, 2021, str. 1036.

¹²⁴ L. Llewellyn-Jones, 2021, str. 1037.

Povjesničari koji se bave proučavanjem dvora, razlikuju širi dvor koji se odnosio na javne prostore rezidencije i ljude koji nisu redovito bili vezani uz službu kralja kao što su birokrati, liječnici, konjušari, veleposlanici i sl., dok se uži dvor odnosio na osobe koje su bile pod neposrednom Kraljevom zaštitom, uključujući njegovu majku, ženu, djecu, sestre i braću te obitelji iz najvišeg ranga kraljevstva.¹²⁵ Ahemenidi su stvorili složenu dvorsku strukturu koja se može smatrati piramidalnom, s Velikim kraljem na vrhu i slugama i robovima u podnožju. Nasljedno perzijsko plemstvo zauzimalo je visoko mjesto u ovoj piramidi te su zbog statusa bili obvezni služiti kralju. Između plemića i sluga na dvoru djelovalo je mnoštvo službenika srednjeg ranga koji su djelovali kao posrednici između ostalih slojeva. Svaki pojedinac koji je pružio važnu uslugu kralju bio je dobročinitelj, a njegovo ime je zabilježeno u kraljevskim arhivima. Uz to, kralj je nagrađivao kraljevske dobročinitelje darovima u obliku odjeće, nakita, zemlje, stoke i sl., a čak su i stranici zaposleni na dvoru mogli imati koristi od ovakvog sustava darivanja. Na ovaj način kralj je uspostavio sustav duga i ovisnosti plemića i drugih dvorjana, a pripadnici dvora označeni kao kraljevi rođaci i kraljevi prijatelji imali su pravo jesti s kraljevskog stola ili pomagati kralju kao tjelesni sluge, što je bila jako cijenjena privilegija. Naslov prijatelja kralja nije predstavljao nikakvu posebnu funkciju, ali je očito bila velika privilegija i čast za one koji su ih nosili.¹²⁶ Veliki kralj bio je u središtu razrađene mreže razmjene darova te je kao glavni primatelj i dobročinitelj mogao dijeliti svoje bogatstvo. Ipak, baš zbog svoje mogućnosti da poklanja, očekivao je i primanje darova od svojih podanika što se može vidjeti i na reljefima Apadane u Perzepolisu gdje pokoreni narodi donose darove Velikom kralju. Također se očekivalo da će njegovi podanici dati svoje resurse Velikom kralju na

¹²⁵ L. Llewellyn-Jones, 2021, str. 1037.

¹²⁶ L. Llewellyn-Jones, 2013, str. 31-32.

raspolaganje kad za to bude potrebe.¹²⁷ Darovi kralja donosili su bogatstvo i čast, a razmetljive simbole bogatstva moglo se pokazivati jedino ako ih je poklonio kralj. Takvi darovi bili su znak da je prijestolje bilo izvor ranga i autoriteta te je sva moć i bogatstvo dolazilo izravno od kralja. Svečana prigoda u kojoj je kralj darivao bio je banket na njegov rođendan, a sama ceremonija darivanja zvala se *tykta*.¹²⁸ Predmeti koji su se često darivali bile su šalice, pokućstvo, predmeti za posluživanje hrane, odjeća, tekstil, nakit, robovi i sl., a mogla su se darivati i imanja, oslobođenja od poreza, zapovijedanje vojskom ili počasne titule.¹²⁹ Kraljevski banketi, u svom obilju i raznolikosti, postali su simbol golemog i moćnog Ahemenidskog carstva. Raskoš kraljevskog banketa odražavala je moć vladara, a raznolikost hrane koja se konzumirala za kraljevskim stolom odražavala je raznolikost carstva. Svi narodi bili su obvezni poslati namirnice koje bi se konzumirale na jednom takvom banketu te su postojala posebna imanja koja su služila za opskrbu lokalnih i kraljevskih dvorova. Kralj je najčešće objedovao sam, ali se nakon objeda povlačio u posebnu prostoriju na razgovor uz vino, zajedno sa svojim najbližim suradnicima.¹³⁰ Moguće je da je spomenuta prostorija koja je služila kao privatna blagovaonica zapravo bila Darijeva palača u kojoj je Veliki kralj objedovao odvojen od njegovih gostiju koji su bili smješteni u velikoj dvorani. U prilog tome idu reljefi prikazani na stubištu prema spomenutoj palači.¹³¹

Uži dvor bio je pod nadzorom moćnog službenika koji je poznat kao *hazara-patiš* te je on zapovijedao kraljevskom tjelesnom stražom i svim dvorskim osiguranjem, a uživao je potpuno povjerenje Velikog kralja. Drugi istaknuti dvorski dostojanstvenici uključivali su

¹²⁷ J. L. Wright – M. E. Hollman, 2021, str. 1066.

¹²⁸ J. L. Wright – M. E. Hollman, 2021, str. 1067.

¹²⁹ J. L. Wright – M. E. Hollman, 2021, str. 1067-1068.

¹³⁰ J. L. Wright - M. E. Hollman, 2021, str. 1069.

¹³¹ M. Brosius, 2020, str. 992.

upravitelja kraljevskog doma, kraljevskog kočijaša i kraljevog peharnika.¹³² Dvorski službenik koji je bio zadužen za prikupljanje obavještajnih podataka i njihovo prenošenje kralju imao je titulu Kraljevog oka.¹³³ Izvođenje proskineze označavalo je nečije rangiranje na dvoru pa su tako kraljevi podanici bili obvezni pokloniti se kralju.¹³⁴ Perzijanci jednakog ranga ljubili su jedni druge u usne, ako je socijalna razlika bila manja poljubili bi se u obraz, ali ako je klasna razlika bila značajna Perzijanac nižeg ranga morao se prostrijeti ispred osobe koja je bila iznad njega. Ovaj čin proskineze možemo vidjeti na reljefu u Perzepolisu gdje se molitelj koji stoji pred kraljem klanja te prikazuje ključni događaj na dvoru, odnosno predstavljanje posjetitelja kralju.¹³⁵ Dvor je predstavljao mjesto političkog odlučivanja i carske moći, a nasljedno plemstvo Perzije dalo je važan doprinos kreiranju politike i upravljanju kraljevstvom. Monarh i kraljevska obitelji činili su jezgru dvora, a carstvo se smatralo osobnim posjedom Velikog Kralja.¹³⁶ Utjecaj i moć kraljevske obitelji, među njima i kraljevskih žena, očituje se i u arhivu koji je pronađen u Perzepolisu, a koji nam daje uvid u njihove aktivnosti. Najistaknutija kraljevska žena u ovim arhivima bila je već spomenuta Irdabama, Darijeva majka ili supruga, koja je, čini se, imala dosta slobode i utjecaja te sukladno tome opsežnu pratnju koja je išla s njom.¹³⁷

8. Administracija

Lokalno upravljanje i uprava bili su jako važni za perzijsku elitu. Naime, administrativna struktura lokalne uprave u satrapijama oblikovana je po uzoru na središnju upravu s varijacijama koje odražavaju raznolikosti geografskih, kulturnih i etničkih regija.

¹³² L. Llewellyn-Jones, 2013, str. 31.

¹³³ L. Llewellyn-Jones, 2021, str. 1037.

¹³⁴ L. Llewellyn-Jones, 2021, str. 1041.

¹³⁵ M. Brosius, 2020, str. 951-952.

¹³⁶ L. Llewellyn-Jones, 2013, str. 33.

¹³⁷ M. Waters, 2020, str. 408.

Varijacije u lokalnoj upravi također su bile odraz univerzalne, poprilično tolerantne politike perzijske države prema podređenim narodima.¹³⁸ Takva fleksibilnost u lokalnom administrativnom vodstvu i upravljanju služila je kako bi stvorila koheziju unutar carstva, ali je također postojala mogućnost njene zlorabe. Perzijski administrativni sustav postao je još učinkovitiji od vladavine Darija Velikog koji je pokrenuo velike reforme u gospodarstvu, administraciji i pravosuđu.¹³⁹ Sve veća profesionalizacija birokracije dovela je do daljnje standardizacije poslova u upravnim funkcijama, čime je olakšana centralizirana administrativna kontrola, ali je istovremeno zadržana fleksibilnost u vodstvu lokalne samouprave. Lokalne tradicije i običaji su time očuvani, ali je birokracija zadržala svoje čvrste institucionalne mehanizme kontrole nad lokalnom upravom.¹⁴⁰ Na taj način, satrapskom sustavu bilo je dopušteno provoditi veliki dio decentralizacije sve dok se prilagođavao cjelokupnoj centraliziranoj politici administrativnog sustava u Perzepolisu.¹⁴¹

Birokracija je bila podijeljena na nekoliko "odjela": za financije i riznicu, komunikacije (transport i ceste), za javne radove te za pravosuđe.¹⁴² Profesionalizacija birokracije je dovela do formiranja snažnog sustava službenika koji su bili plaćeni za svoj rad uz naknade za učinak i zasluge. Sukladno tome, profesionalni službenici mogli su napredovati u sklopu sustava te su osiguravali provođenje odluka izdanih od strane središnje ili satrapske uprave. Ipak, tijekom vremena birokratizacija je sve više jačala te je

¹³⁸ A. Farazmand, 2003, str. 411.

¹³⁹ A. Farazmand, 2003, str. 404.

¹⁴⁰ A. Farazmand, 2003, str. 411.

¹⁴¹ A. Farazmand, 2003, str. 398-398.

¹⁴² A. Farazmand, 2003, str. 397.

dolazilo do zlorabe moći što je rezultiralo pretjeranim oporezivanjem i općim nezadovoljstvom stanovništva.¹⁴³

Početak 20. stoljeća arheolozi su u ruševinama Perzepolisa pronašli dvije skupine pločica, jednu u Riznici u jugoistočnom dijelu terase, a druga skupina pronađena je unutar zidina sjeveroistočnog dijela terase. Prva skupina broji samo 129 ploča koje datiraju između 492. i 457. godine prije Krista, od vladavine Darija I. do Artakserksa I., dok se u drugoj skupini broj dokumenata kreće od 4000 pa sve do 30000, ali obuhvaća period od 509. do 493. godine prije Krista. Jezik koji se koristio uglavnom je bio elamski i aramejski, ali postoji i manja skupina ploča pisanih grčkim, akadskim i staroperzijskim.¹⁴⁴ Ipak, ovo je samo mali dio središnje arhive Perzepolisa te je vrlo vjerojatno dobar dio administrativnih zapisa bio zapisan na materijalima koji nisu sačuvani, kao što je pergament ili drvene ploče obložene voskom.¹⁴⁵ Važan segment Fortifikacijske arhive bila je i raznolikost pečata prisutnih na glinenim pločicama, njih čak 1100. Pečati su važan dio administrativnog procesa, s obzirom na to da se na temelju njih može zaključiti tko je uključen u kakvu transakciju. Pločice nam daju podatke o administraciji šireg područja Perzepolisa, bave se uglavnom prikupljanjem, skladištenjem i preraspodjelom namirnica i stoke, pružaju važne podatke o organizaciji rada, gospodarstvu i fiskalnom upravljanju, operacijama državnih institucija na osnovnoj razini, vjerskim običajima te demografiji i kartografiji jezgre Carstva.¹⁴⁶

Na osnovi tih pločica doznajemo i da je osoba koja je bila zadužena za administraciju u Perzepolisu za vrijeme Kambiza II., a onda i Darija Velikog, bio Darijev ujak Parnaka koji

¹⁴³ A. Farazmand, 2003, str. 402.

¹⁴⁴ M. Waters, 2014, str. 150.

¹⁴⁵ P. Briant, 2002, str. 423.

¹⁴⁶ M. Waters, 2014, str. 151-152.

je, kao i svaki član dvora i administracije, imao svoj pečat na kojemu se nalazilo njegovo ime na aramejskom.¹⁴⁷ Bio je odgovoran za cijeli sustav redistribucije dobara te je primao izravne naredbe od Velikog kralja.¹⁴⁸ Njegova zadaća bila je kontrola sve ulazne i izlazne robe, vina, žitarica, piva i stoke namijenjene Perzepolisu i ostalim skladištima u regiji te kontrola radne snage Perzepolisa, hrane za životinje i troškova za slavljenje vjerskih obreda. Cilindrični i pečatni žigovi utiskivali su se na administrativne dokumente i služili su kao službeni potpisi za odobravanje transakcija i distribucije hrane.¹⁴⁹ Dok je Parnaka, zajedno sa svojim pomoćnicima odobravao materijal i namirnice, pisari i niži administrativni činovnici su bilježili procese uključene u dokumentaciju. Naredba Parnake da se iz kraljevskog skladišta određene namirnice ustupe na korištenje pojedincu ili grupi radnika značila je da upravitelj trgovine treba kopiju narudžbe, a jednu kopiju je zadržavao za vlastitu evidenciju. Mjesečni računi izrađivani su na temelju pojedinačnih primitaka, a na kraju su ih provjeravali kraljevski računovođe.¹⁵⁰ Po važnosti odmah iza Parnake radio je Ziššawiš, koji je također imao svoj pečat, a bio je zadužen za evidentiranje i izdavanje naloga za obroke. Bio je glavni Parnakin pomoćnik, a po potrebi i zamjenik. Zajedno su nadzirali brojne upravitelje skladišta kao i niz službenika zaduženih za potrepštine potrebne članovima dvora na njihovim putovanjima kojima su obilazili svoja imanja. Osim toga, zajedno su radili i s glavnim pisarom i njegovom radnom snagom, poput tajnika i prevoditelja, kao i šefom kraljevskih glasnika, njegovom vojskom osoblja te glavnim

¹⁴⁷ M. Brosius, 2021, str. 288.

¹⁴⁸ W. F. M. Henkelman, 2021, str. 887.

¹⁴⁹ Vrlo malo takvih pečata je sačuvano, ali su uglavnom bili izrađivani od poludragog kamenja kao što je karneol, ahāt ili lapis lazuli. Za cilindrične pečate bio je karakterističan dugačak, zaobljen oblik kroz koji se bušila rupa za pričvršćivanje pečata na uzicu ili lančić koji se onda nosio oko vrata, dok su pečatnjaci bili učahureni u zatvarač od zlata ili srebra koji je završavao prstenom. Na kamenu je bila utisnuta slika sa perzijskim motivom kao što je bio kraljevski heroj u okršaju s divljim ili mitskim zvijerima, a ponekad se tu nalazio i natpis koji je identificirao vlasnika pečata (M. Brosius, 2006, str. 51-52).

¹⁵⁰ M. Brosius, 2006, str. 51-52.

blagajnikom koji je bio odgovoran za sve dvorske transakcije i odgovarao izravno kralju.¹⁵¹ Ovi administrativni procesi odražavaju sofisticirani sustav vođenja evidencije koji je proizašao iz stoljetne arhivske tradicije Bliskog istoka, koja do danas svjedoči o visoko razvijenom društvu. Greške su se, naravno, događale, kako pisarske tako i knjigovodstvene, ali one ne umanjuju postignuća ovako složenog administrativnog sustava, a koji je bio centraliziran, između ostalog, upravo u Perzepolisu.¹⁵²

9. Ekonomija

Ahemenidi su prepoznali važnost zdravog gospodarskog sustava kako bi se Carstvo održalo i ojačalo. Kroz razne ekonomske i financijske reforme i sa čvrstim pravosudnim sustavom, perzijska se ekonomija razvila kao i monetarni sustav što je rezultiralo rastom slobodne trgovine. Srebrni novac i drugi plemeniti metali korišteni su kao instrumenti razmjene u gospodarstvu, iako su korišteni uglavnom na prostoru Male Azije, dok je zlato korišteno prvenstveno u kraljevske, političke i vojne svrhe. Oporezivanje se temeljilo na dobrima i uslugama kao i na novcu i plemenitim metalima. Usvojen je napredni sustav mjerenja težine, a raznolikost gospodarskog sustava na prostranim područjima od istoka do zapada priskrbila je Carstvu fleksibilno gospodarstvo.¹⁵³

Darijeve ekonomske reforme bile su širokog opsega i uključivale su kraljevska gospodarstva te "privatni" i "javni" sektor. Gospodarska reforma uključivala je velike porezne reforme zajedno s fiskalnom i monetarnom reformom kao okosnicom koja je utjecala na javne financije, poreznu strukturu i sustav cijena u cijelom Carstvu. Po prvi put je uvedeno fiksno oporezivanje, a težine i mjere su standardizirane. Zemljišta su pomno

¹⁵¹ L. Llewellyn-Jones, 2013, str. 35

¹⁵² M. Brosius, 2006, str. 51-52.

¹⁵³ A. Farazmand, 2003, str. 315.

pregledana i prikupljani su razni pojedinačni, kolektivni, imovinski i uvozno-izvozni porezi kao i niz drugih nameta, poput cestarina na glavnim cestama i vodenim putovima. Osim raznih poreza, danak je bio fiksna za pokorene narode, dok su brojni Perzijanci bili oslobođeni dodatnih nameta.¹⁵⁴ Porezi svih vrsta prikupljani su učinkovito, a plaćanje usluga bila je uobičajena praksa, osobito u urbanim područjima. Javni upravitelji rijetko su imali problema s protokom novca jer je sustav riznice imao stalan priljev prihoda te je riznica u Perzepolisu bila najveća riznica ikada zabilježena u starom svijetu.¹⁵⁵ Unutar nje, osim novca, čuvani su razni predmeti, od kojih su neki imali i povijesnu i kulturnu vrijednost. Sukladno tome, Riznica u Perzepolisu je bila mjesto za čuvanje vrijednog nakita, figurica, dijelova bojnih kola, korištenih ritualnih predmeta, oštećenih reljefa te artefakata iz raznih stranih zemalja.¹⁵⁶ Monetarna politika države također je utjecala na sustav cijena te je, uz druge financijske mjere, stabilizirala gospodarstvo.¹⁵⁷ Dok je Kir prihvatio lidijski novac, Darije Veliki proveo je monetarnu reformu kojom je pokrenuo vlastitu seriju novca u srebru i zlatu, najvjerojatnije u posljednjim desetljećima 6. stoljeća prije Krista. U grčkim izvorima Darijev zlatnik se naziva darik, a težio je 8,36 grama.¹⁵⁸ Osim darika, postojao je i srebrni novac, poznat kao siglos ili šekel, kovan je od čistog srebra, težak 5,56 grama te je jedan darik iznosio dvadeset šekela. Dok je kovanje zlatnog novca bilo kraljevsko pravo, srebrni novac se mogao povremeno kovati u ime satrapa, odnosno lokalnih namjesnika. U prvim godinama Darijeve vladavine plaće su se isplaćivale

¹⁵⁴ A. Farazmand, 2003, str. 407-408.

¹⁵⁵ A. Farazmand, 2003, str. 409.

¹⁵⁶ S. Razmjou, 2010, str. 243.

¹⁵⁷ A. Farazmand, 2003, str. 408.

¹⁵⁸ M. Hoernes, 2021, str. 798.

u naturi te je novi monetarni sustav u potpunosti uspostavljen tek na kraju Kserksove vladavine.¹⁵⁹

Jedno od glavnih Darijevih postignuća bila je pravednija raspodjela poreza koja se temeljila na točnom mjerenju carstva provedenog za tu svrhu, a uzimala je u obzir i različitu plodnost zemalja te je dužnost satrapa bila skupiti određeni iznos iz svojih pokrajina. Taj prihod se svake godine prosljeđivao u Suzu, a višak se skupljao u kraljevoj riznici u Perzepolisu kao rezervni fond. Međutim, prihodi iz satrapija nisu bili ograničeni na fiksno oporezivanje u novcu već se dio plaćao i u naravi. Takvi doprinosi su na primjer davani posebno za potporu vojske te kućanstva Velikog kralja, satrapa pa čak i podsatrapa. Za vrijeme rata, vojska se prehranjivala uz pomoć one pokrajine kroz koju je prolazila ili u kojoj je bila smještena. Ostali doprinosi bili su u naturi i varirali su ovisno o području – npr. 1500 konja, 50000 ovaca, 2000 mazgi koje su godišnje dobivali iz Kapadocije te gotovo dvostruko više iz Medije, zatim 360 bijelih konja iz Cilicije, 1000 talenata tamjana iz Arabije, iz Etiopije su dobivali ebanovinu i slonovaču i sl.¹⁶⁰

Do kraja vladavine Darija I. izravno oporezivanje agrarnog prihoda pojavljuje se u tri oblika, koji su vezani uz hramove, vojne koloniste ili privatna kućanstva. Ove tri kategorije izravnog oporezivanja dopunjene su kraljevim imanjima koja čine četvrtu kategoriju.¹⁶¹ Velik broj službenika bio je zaposlen na kraljevskim posjedima gdje su bili zaduženi za upravljanje kraljevskim sektorom koji je činio jednu cjelinu unutar carstva. Kraljevski sektor obuhvaćao je više od stotinu naselja i gradova u Perziji i Elamu, podijeljenih u šest okruga u kojima je djelovalo više od 16.000 radnika, kao što su tesari, kovači, klesari,

¹⁵⁹ <https://www.iranicaonline.org/articles/achaemenid-dynasty>

¹⁶⁰ G. B. Gray – M. Cary, 1964, str. 198-200.

¹⁶¹ J. Hackl, 2021, str. 973.

vinari i drugi.¹⁶² Ograničeni dokazi o zemljištu kraljevske domene pokazuju da su i oni bili važan izvor prihoda za krunu, ali su u usporedbi s hramskim ili privatnim zemljištem imali puno manju ulogu s obzirom na ukupnu poljoprivrednu proizvodnju. Na području hramova vidimo izravno oporezivanje agrarnog prihoda i iskorištavanje rada i vojne službe kao i obvezu opskrbe putujućeg dvora i kraljevske vojske. S obzirom na količinu novca koji je pristizao u kraljevsku riznicu u Perzepolisu, administracija pod vodstvom Parnake si je mogla dopustiti unajmljivanje raznih obrtnika i majstora koji su grad onda mogli ukrasiti najnovijim tehnikama i najkvalitetnijim materijalom. Uz to, u riznicu su pristizale i velike količine poljoprivrednih proizvoda koji su se koristili za prehranjivanje žitelja i radne snage u gradu.¹⁶³

Dokazi o gospodarskom sektoru koji je bio u vlasništvu hramova brojni su jedino za Babiloniju i nešto manje za Egipat, ali bi se zaključci s određenom dozom opreza mogli primijeniti i za ostatak Carstva. U Babiloniji su hramovi upravljali velikim posjedima te trgovačkim i zanatskim središtima. Hramovi, kao i drugi veliki babilonski zemljoposjednici iznajmljivali su dio svojih zemljišnih posjeda, a najamna radna snaga koja se koristila na velikim posjedima radila je kroz cijelu godinu ili tijekom žetve.¹⁶⁴ Porezi koji su se naplaćivali na prihod hramske zemlje prvi put se spominju početkom kaldejskog razdoblja, a ubiranje izravnih poreza ove vrste nadzirao je službenik koji se zvao upravitelj Esagile. Naslov jasno odražava službenikovu pripadnost glavnom svetištu Esagili u Babilonu i ukazuje na ulogu hrama kao središnje sabirne točke, barem s administrativnog gledišta. Unatoč prevladavanju plaćanja u naturi, barem u ahemenidskom periodu, česta upotreba srebrnog novca za plaćanje poreza u skladu je s općim trendom sve veće monetizacije

¹⁶² <https://www.iranicaonline.org/articles/economy-iii>.

¹⁶³ J. Hackl, 2021, str. 973.

¹⁶⁴ <https://www.iranicaonline.org/articles/economy-iii>.

ekonomske razmjene.¹⁶⁵ Uz izravne poreze, kruna je imala pravo na rekviziciju radnika za kraljevske građevinske projekte kao što su bili radovi u Perzepolisu o čijim isplatama radnika nas obavještava arhiv pronađen u samom gradu, a regrutiranje i organiziranje grupa radnika bilo je povjereno hramovima koji su mobilizirali grupe radnika koji su ovisili o hramu. Ipak, zbog stalnog nedostatka radne snage, hramovi su se često morali oslanjati na slobodne članove hramskog kućanstva koji su morali ili ispuniti obveze ili pronaći i platiti zamjenu.¹⁶⁶

Sljedeći sustav oporezivanja odnosio se na vojne koloniste koji su dobivali zemljišta od vladara ili njegovih predstavnika u zamjenu za vojnu službu. Kruna je od ovog sustava imala dvostruku korist. Spomenuti vojni kolonisti često su bili stranog podrijetla te je na taj način sustav postao sredstvo integracije tih stranaca u državu. Osim toga, vladar je imao izravnu ekonomsku korist, jer se obrađivala inače neiskorištena zemlja, a uz to su ti posjedi često bili smješteni u poljoprivredno nerazvijenim područjima. Ovaj koncept dodjele zemlje vojnicima-zakupcima u zamjenu za službu nije bio inovacija Ahemenidskog carstva, već njegova osnovna organizacija vuče korijene iz novobabilonskog razdoblja, koje je bilo pod utjecajem ranijih razdoblja.¹⁶⁷

U urbanim kontekstima, porezi i obveze služenja bili su nametnuti privatnim kućanstvima kao što su svećeničke obitelji i drugi članovi gradske elite, na temelju različitih i unaprijed određenih kriterija, od kojih je najvažnije bilo posjedovanje poljoprivrednog zemljišta ili gradskih nekretnina te pripadnost određenim društvenim ili profesionalnim skupinama. Ovisno o tim kriterijima, oporezivanje se provodilo ili prema

¹⁶⁵ J. Hackl, 2021, str. 974.

¹⁶⁶ J. Hackl, 2021, str. 974.

¹⁶⁷ J. Hackl, 2021, str. 974-975.

postojećim shemama dodjele zemljišta prema kojima su stanovnici grada dobivali poljoprivredno zemljište u zaleđu gradova ili prema obrascima gradskog stanovanja. Sustav nameta izražavao se u poreznim jedinicama koje su određivale organizaciju prikupljanja različitih poreza i drugih obveza gradskog stanovništva. Ključni pojam je *hanšu* ili pedeset, a označavao je sustav u kojemu su polja podijeljena u pet dijelova koji su predstavljali udio pojedinačne porezne jedinice. Slične porezne jedinice nalaze se u urbanim kontekstima. Različite obveze urbanih "poreznih obveznika" izvorno su bile obveze služenja.¹⁶⁸ Međutim, od kaldejskog razdoblja pa nadalje, članovi gradske elite često su ispunjavali svoje obveze u novcu, odnosno unajmljivali su zamjene koje su ispunjavale njihove obveze. Spomenute isplate u srebru kao naknadu za stvarnu službu skupljali su zapovjednici vojnih jedinica ili poreznici koji su prosljeđivali novac na više razine. Unatoč činjenici da je ovaj sustav oporezivanja uključivao velike količine srebra, njegova glavna svrha nije bila prikupljanje novčanih poreza već plaćanje najamnika koji su korišteni kao vojnici ili radnici.¹⁶⁹ Također su postojali i neizravni porezi i pristojbe koje ubire kruna, a mogu se izdvojiti dvije glavne vrste neizravnih poreza, a to su oporezivanje nekretnina i prodaje robova te oporezivanje prijevoza robe, uključujući naknade za korištenje luka, mostova i vrata.¹⁷⁰

Hramovi su bili važna ekonomska središta koja su kontrolirala značajne resurse kao što su velike površine zemlje, stada životinja i velik broj kvalificirane i obične radne snage u urbanim središtima. Njihove ekonomske aktivnosti bile su usmjerene na služenje bogovima, ali su u velikoj mjeri bile povezane s vanjskim gospodarstvom. Uživali su kraljevsko pokroviteljstvo, ali je zauzvrat njihova dobro organizirana radna snaga bila

¹⁶⁸ J. Hackl, 2021, str. 975.

¹⁶⁹ J. Hackl, 2021, str. 975.

¹⁷⁰ J. Hackl, 2021, str. 976.

regrutirana za velike kraljevske građevinske projekte i vojne operacije, što ih je učinilo poželjnim resursom, ali i mogućom prijetnjom za bilo kojeg vladara jer se njihov ekonomski potencijal mogao pretvoriti u stvarnu moć u vrijeme političke krize.¹⁷¹

S obzirom na to da su hramovi često upošljavali ljude za rad na važnim kraljevskim projektima, morali su ih na neki način isplatiti ili ako se radilo o robovima, prehraniti. Takvi podaci mogu se pronaći u arhivu u Perzepolisu odakle su se naknade za takav rad i isplaćivale. Fokus arhiva bio je na količini robe potrebnoj za isplatu ili osiguranje hrane, ali da bi se isplata ispostavila, pisari su morali bilježiti imena uključenih ljudi, koja su često dopunjavali s informacijama o njihovom zanimanju ili etničkoj pripadnosti, a bilježila se i lokacija i datum raspodjele. Upravo zbog toga je arhiv Perzepolisa važan, jer daje podatke ne samo za rekonstrukciju administrativnog sustava već i njegove ekonomske (proizvodnja i radna snaga) i društvene dimenzije (imanja, hijerarhija i dohodak).¹⁷²

10. Vojska

U svojim počecima perzijska vojska sastojala se od skupine ratnika s vojnom obvezom, ali kako se Carstvo razvijalo, tako je i vojska evoluirala u složenu instituciju stroge hijerarhije te je imala učinkovitu logističku potporu i vojnike iz mnogih zemalja koji su se razlikovali jezikom, ali i načinom ratovanja. Zahvaljujući njezinoj visokoj razini organizacije, perzijski kraljevi mogli su ujediniti tako različitu vojsku i upravljati s njom na velike udaljenosti. Iako su se mnogi elementi vojne organizacije i opreme u perzijskoj vojsci razvili i poboljšali tijekom ahenidske vladavine, položaj kralja kao vrhovnog zapovjednika vojske ostao je nepromijenjen. Sve perzijske jedinice odgovarale su Velikom

¹⁷¹ K. Wunsch, 2021, str. 990.

¹⁷² G. P. Basello, 2020, str. 528.

kralju, ali zbog veličine carstva on nije bio u mogućnosti zapovijedati svim vojnim jedinicama na terenu. Međutim, svaka velika osvajačka i obrambena kampanja potpadala je pod kraljev autoritet, čak i ako je djelovao preko podređenih.¹⁷³

Tijekom vladavine Darija II. kontinuirani sukob s grčkim gradovima-državama stvorio je niz problema zbog kojih su zapadnoazijske satrapije stavljene pod zapovjedništvo vojskovođe poznatog kao *karanos*. Za zaštitu kraljeve zemlje bio je zadužen satrap koji je morao podignuti vlastite vojne snage kako bi nametnuo vlast Ahemenida.¹⁷⁴ Satrapske vojske mogle su se okupiti kao dopuna kraljevskoj vojsci ako se očekivala velika bitka ili se organizirala velika ekspedicija. Satrap se također morao nositi s manjim upadima i nemirima u svojoj pokrajini, a u slučaju velikih invazija satrapi su mogli ujediniti svoje lokalne snage i formirati relativno moćnu privremenu koaliciju.¹⁷⁵

Ahemenidska kraljevska vojska formirala je vrlo jasnu hijerarhijsku strukturu. Kralj ili vojskovođa koji je zapovijedao vojskom, bio je okružen dvorskom pratnjom, niže plemstvo i njihovi pratitelji činili su glavninu perzijske konjice, a obični Perzijanci činili su pješništvo. Uz ovu perzijsku jezgru, nalazile su se i strane pomoćne kohorte kao i plaćenici kojima su zapovijedali satrapi koji su ih i okupili.¹⁷⁶ Za vrijeme Kserksa, zapovjedna struktura uključivala je šest visokih vojskovođa koji su činili savjetodavno tijelo tijekom ratnih vijeća te su mogli preuzeti sveukupno zapovjedništvo ako Veliki Kralj napusti ekspediciju.¹⁷⁷

¹⁷³ C. Hassan, 2021, str. 1151.

¹⁷⁴ C. Hassan, 2021, str. 1153.

¹⁷⁵ C. Hassan, 2021, str. 1154.

¹⁷⁶ C. Hassan, 2021, str. 1154.

¹⁷⁷ C. Hassan, 2021, str. 1155.

Perzijska vojska bila je organizirana u jedinice od tisuću ljudi, a staroperzijski izraz za ovu jedinicu bio je *hazarabam*, od čega *hazara* znači tisuću. Svakom takvom vojnom jedinicom zapovijedao je *hazarapatiš* ili zapovjednik tisuća te je bila podijeljena u deset *sataba* od sto. Svakom *satabom* zapovijedao je *satapatiš* te je ona bila podijeljena na deset *dathaba* od deset ljudi.¹⁷⁸

Vojska je bila podijeljena na pješništvo koje su činili pješaci, strijelci i praćkaši te na "konjicu", koja je bila podijeljena na one koji su koristili konje odnosno *asabari* - na konjima i one koji su koristili deve odnosno *usabari* - na devama. U bitkama su se koristile i kočije, vrlo često kao prijevozna sredstva vrhovnih zapovjednika i stjegonoša koji su nosili odgovornost za simbole bogova Ahura Mazde i Mitre te za svetu božansku vatru koja je pratila vojsku u bitku. Elitnu skupinu pješništva činili su Besmrtnici, kraljeva pouzdana garda koja se sastojala od 10.000 vojnika, nazvanih tako jer je svaki vojnik, ako bi pao u bitci ili ne bi mogao ispuniti svoju dužnost iz bilo kojeg razloga, imao svoju zamjenu te je na taj način njihov broj uvijek ostajao isti, a izvana su se činili nepobjedivi.¹⁷⁹

Vojna obuka za perzijsko plemstvo počinjala je sa pet godina, a za ostale sa petnaest. Mladići koji su regrutirani za vojnu obuku bili su podijeljeni u pedeset razreda na čelu kojeg se nalazio instruktor, a obuka je uključivala timarenje konja i jahanje, trčanje, lov, streljaštvo, plivanje, bacanje koplja, mačevanje, borilačke vještine, vojnu vještinu kao što su duže straže, prisilni marš, život od zemlje, a očekivao se i doprinos zajednici kroz razvijanje poljoprivrednih vještina. Kraljevi sinovi ili pripadnici plemstva također su poučavani administrativnim vještinama. Početak vojne službe bio je sa dvadeset godina, a profesionalni vojnici su se s navršениh pedeset godina mogli umiroviti. Vojni obveznici koji

¹⁷⁸ N. Sekunda, 1992, str. 5.

¹⁷⁹ https://www.worldhistory.org/Persian_Warfare/.

su služili tijekom kampanje te preživjeli mogli su se vratiti kući i tamo ostati do novog poziva.¹⁸⁰

Prije nego što je vojska krenula u kampanju, održavalo se ratno vijeće s pripadnicima višeg stožera kako bi se odlučilo o planu borbe. Ovo ratno vijeće možda se održavalo i u središtu Carstva, Perzepolisu, u najvećoj natkrivenoj dvorani, Dvorani stotinu stupova. Ovdje su na do vratnicima sjevernih vrata prikazani vojskovođe zbog čega prevladava mišljenje da je ova dvorana služila kao mjesto okupljanja vojske. Tome u prilog idu i susjedne građevine oko nje koje su najvjerojatnije činile vojne četvrti.¹⁸¹

¹⁸⁰ https://www.worldhistory.org/Persian_Warfare/

¹⁸¹ M. A. Soheil, 2019, str. 56.

11. Zaključak

U modernoj zapadnoj upotrebi pojam Perzija odnosi se na Iransku visoravan koja se proteže od Kaspijskog mora na zapadu do Hindukuša na istoku i od perzijskog zaljeva na jugu do stepa Turkestana na sjeveru. Ovo područje danas je poznato kao Iran, dok Fars, drevni naziv za Perziju, označava samo jugozapadni kut. Početak perzijske kuće Ahemenida vezan je uz Ahemena, eponimskog pretka, ali ne može se sa sigurnošću tvrditi da se radi o stvarnoj povijesnoj osobi.

Njegovi nasljednici vladali su Anšanom, a vladar koji je znatno proširio Ahemenidsko carstvo bio je Kir II. Veliki osvojivši velik dio Bliskog istoka. Nakon njegove smrti 530. godine prije Krista, na vlast dolazi njegov sin Kambiz koji je osvojio Egipat, a zbog duge odsutnosti s perzijskog dvora njegova vladavina je obilježena brojnim spletkama. Pred kraj Kambizove vladavine pojavio se i varalica Gaumata čija je vladavina bila kratkog vijeka zbog pobune koja je izbila, a koju je vodio Darije I. Veliki, pripadnik pobočne loze Ahemenida. Darije vlada od 522. sve do 486. godine prije Krista te je svoju vojnu nadmoć pokazao već u prvoj godini vladavine kada je u godini dana uspio ugušiti niz ustanaka diljem carstva, a istakao se i kao veliki zakonodavac.

Najznamenitije arhitektonsko djelo Darija I. Velikog bio je Perzepolis, sagrađen u srcu Parse, domovine Ahemenida. Gradnja započinje oko 518. godine prije Krista i većina je dovršena za vrijeme vladavine Darija I. Još uvijek se raspravlja o funkciji i razlozima osnivanja Perzopolisa. Neki znanstvenici smatraju da je Perzepolis bio glavni grad i administrativno središte, dok drugi smatraju da se radi o ceremonijalnom gradu. Ovo mišljenje temelji se na reljefima pronađenim u Perzopolisu na kojima su prikazani narodi koji nose darove Velikom kralju te redovima sluga koji nose hranu uz stepenice privatnih

palača kraljeva, zbog čega se pretpostavlja da je grad služio za provođenje rituala Nove godine. S obzirom na to da je ahemenidska dokumentacija fragmentirana i oskudna, ne može se isključiti mogućnost održavanja ovakvog rituala. Međutim, zbog pronalaska fortifikacijskih ploča i ploča pronađenih u riznici, sve više znanstvenika vjeruje da je Perzepolis bio gospodarsko i administrativno središte.

Kraljevski kompleks Perzepolisa izgrađen je na djelomično prirodnoj platformi, tzv. terasi, koja je podijeljena na dva glavna dijela, javni sektor koji je obuhvaćao sjeverni dio i privatni sektor koji se nalazio u južnom dijelu. Javni dio sastojao se od svečanog ulaza i dvije velike dvorane za publiku, poznate kao Dvorana stotinu stupova i Apadana, a privatni sektor sastojao se od riznice, nekoliko palača i drugih građevina.

Najimpresivnija građevina Perzepolisa bila je Apadana, dvorana za audijencije ahemenidskih kraljeva. Nalazila se jugoistočno od Vrata svih zemalja te se sastojala od središnje četvrtaste dvorane. Izgradnju je započeo Darije, a završio njegov sin Kserkso. Prilaz Apadani omogućuju dva identična stubišta, jedno na istočnoj, a drugo na sjevernoj strani. Pretpostavlja se da su se ovdje primala izaslanstva iz cijelog Perzijskog carstva, a na samim stubištima prikazani su perzijski stražari, dostojanstvenici i predstavnici vazalnih zemalja carstva koji donose razne darove Velikom kralju.

Kir Veliki uveo je politiku tolerancije i poštovanja prema lokalnim običajima i religiji naroda kojima je vladao, a ova politika nastavila se i pod njegovim nasljednicima. Hijerarhijska struktura sastojala se od pet razina te je formirala kompleksan sustav upravljanja i administracije Carstva. Ovu strukturu možemo podijeliti na središnju i satrapsku razinu. Na samom vrhu nalazio se Veliki kralj, zajedno s dvorom, središnjom upravom, profesionalnom birokracijom i vojskom, sljedeći je bio satrap sa svojim

dvorskom ustanovom i podsatrapi koji su bili zaduženi za pokrajinske i lokalne administrativne okruge. Iako je Kraljeva volja izražena riječima bila zakon, on se i dalje morao konzultirati s plemstvom, Vijećem savjetnika i Vijećem upravitelja. Povjesničari koji se bave proučavanjem dvora, razlikuju širi i uži dvor. Širi dvor se odnosio na javne prostore rezidencije i ljude koji nisu bili redovito vezani uz službu kralja, kao što su bili liječnici ili birokrati, dok se uži dvor odnosio na osobe koje su bile pod neposrednom kraljevom zaštitom, kao što je kraljeva majka, žena, djeca i obitelji iz najvišeg ranga kraljevstva. Svaki pojedinac koji je pružio uslugu kralju smatrao se dobročiniteljem, a kao takve kralj ih je nagrađivao poklonima u obliku odjeće, zemlje, nakita i sl. Na ovaj način uspostavljen je sustav duga i ovisnosti plemića i drugih dvorjana, a pripadnici dvora označeni kao kraljevi rođaci i kraljevi prijatelji imali su pravo jesti s kraljevskog stola ili pomagati Kralju kao tjelesni sluge, što je bila vrlo cijenjena privilegija. Uži dvor bio je pod nadzorom moćnog službenika, *hazara-patiša*, koji je zapovijedao kraljevskom tjelesnom stražom kao i svim dvorskim osiguranjem. Dvor je predstavljao mjesto političkog odlučivanja i carske moći, a jezgru dvora činili su Veliki kralj i kraljevska obitelj.

Carstvo je za vrijeme Darija I. podijeljeno na dvadeset satrapija koje su obuhvaćale golemi teritorij raznih naroda i kultura, a na čelu satrapije bio je satrap koji je imao širok raspon odgovornosti. U samim počecima satrapi su mogli biti lokalni dužnosnici, ali od Darijeve vladavine pa na dalje, satrapska dužnost povjerava se uglavnom članovima kraljevske obitelji. Sami satrapi postavljeni su na neodređeno vrijeme, a mnogi su na dužnosti bili dugi niz godina, ponekad i doživotno. Lokalno upravljanje bilo je jako važno za perzijsku upravnu elitu te je administrativna struktura lokalne uprave u satrapijama bila oblikovana po uzoru na središnju upravu s varijacijama koje su odražavale raznolikost

geografskih, kulturnih i etničkih regija. Varijacije u lokalnoj upravi bile su odraz univerzalne tolerantne politike perzijske države prema podređenim narodima. Perzijska birokracija bila je izuzetno učinkovita, centralizirana i profesionalizirana, a po važnosti se nalazila odmah ispod kralja i vojske. Kraljevski sudovi u središnjem i satrapskom središtu bili su najveći od svih birokratskih ustanova, a osim njih, kao glavne institucionalne baze za birokraciju u Carstvu bili su hramovi. Dok je središnja vlast imala apsolutnu kontrolu nad birokracijom, satrapski sustav je dopuštao određenu fleksibilnost u upravljanju lokalnim teritorijima.

Važni izvori za administraciju pronađeni su početkom 20. stoljeća u ruševinama Perzepolisa, a odnose se na pločice pronađene u Riznici i drugu skupinu pločica pronađenih unutar zidina sjeveroistočnog dijela terase. Prva skupina datira se u period između 492. i 457. godine prije Krista, a druga obuhvaća period od 509. do 493. godine prije Krista. Ipak, ovo je samo mali dio arhive Perzepolisa te je vrlo vjerojatno dobar dio administrativnih zapisa bio na materijalima koji nisu sačuvani. Pločice nam daju informacije o administraciji šireg područja Perzepolisa, a bave se prikupljanjem, skladištenjem i preraspodjelom namirnica i stoke. Također pružaju važne podatke o organizaciji rada, fiskalnom upravljanju i gospodarstvu, operacijama državnih institucija na osnovnoj razini, vjerskim običajima te kartografiji i demografiji jezgre Carstva. Osoba zadužena za administraciju u Perzepolisu za vrijeme Darija Velikog bio je njegov ujak Parnaka koji je bio odgovoran za cijeli sustav redistribucije, a naredbe je primao izravno od Velikog kralja. Odmah iza Parnake bio je Ziššawiš, koji je bio glavni Parnakin pomoćnik, a po potrebi i njegov zamjenik. Nadzirali su brojne upravitelje i službenike, ali su isto tako zajedno radili s glavnim pisarom, blagajnikom i šefom kraljevskih glasnika.

Ahemenidska vlast prepoznala je važnost zdravog gospodarskog sustava te su provedene razne ekonomske i financijske reforme. Gospodarska reforma uključivala je velike porezne reforme u kombinaciji s fiskalnom i monetarnom reformom kao okosnicom koja je utjecala na poreznu strukturu i javne financije. Po prvi put uvedeno je fiksno oporezivanje, a težine i mjere su standardizirane. Prikupljani su razni kolektivni, trošarinski, imovinski i uvozno-izvozni porezi kao i niz drugih poreza i daća.

Perzijska vojska u svojim počecima sastojala se od skupine ratnika s vojnom obvezom, ali s razvitkom Carstva, dolazi i do razvitka vojske koja je evoluirala u složenu instituciju stroge hijerarhije. Imala je učinkovitu logističku potporu i vojnike iz raznih zemalja koji su se razlikovali kako jezikom, tako i načinom ratovanja. Iako su se mnogi elementi vojne organizacije i opreme perzijske vojske razvili i poboljšali, položaj kralja kao vrhovnog zapovjednika ostao je nepromijenjen. Vojska je bila podijeljena na pješništvo, čija se elitna skupina zvala Besmrtnici jer se sastojala od 10000 vojnika koja je naizgled bila nepobjediva, te na "konjicu" koja se sastojala od skupine na konjima tzv. *asabari* i na one koji su koristili deve, odnosno *usabari*.

Kada je riječ o Perzepolisu i njegovoj organizaciji i upravi, na samom čelu se nalazio kralj koji je svoje sjedište imao u Kserksovoj palači, gdje je najvjerojatnije obavljao sve državničke poslove, od primanja izaslanika do primanja tajnika i drugih službenika koji su dolazili s vijestima koje nisu mogli prenijeti pismom. Dok je tamo obavljao sve državničke poslove, privatna rezidencija vjerojatno se nalazila u Darijevoj palači gdje je Veliki kralj mogao odvojeno objedovati. U samom gradu djelovao je niz službenika i radnika koji su omogućavali normalno funkcioniranje grada, od glavnog blagajnika pa sve do spomenutog Parnake koji je nadzirao cijeli administrativni sustav. Unutar grada najvjerojatnije je

postojala i vojna četvrt koja se nalazila istočno od Dvorane stotinu stupova koja je također služila kao mjesto okupljanja vojske. Na temelju ovoga, možemo zaključiti da je Perzepolis bio važan administrativni centar Ahemenidskog Carstva u kojemu su svakodnevno obavljale razne dužnosti.

12. Sažetak

Rad govori o povijesti i organizaciji Ahemenidskog carstva, vladarima i njihovim važnim postignućima te o najznamenitijem arhitektonskom djelu kojeg je izgradio Darije I. Veliki, Perzepolisu. Grad je podignut na terasi sjeveroistočno od grada Širaza u današnjem Iranu, a gradnja je započela oko 518. godine prije Krista. O funkciji i razlozima osnivanja Perzepolisa se još uvijek raspravlja te su znanstvenici podijeljeni između mišljenja da se radi o ceremonijalnom gradu i mišljenja da se radi o administrativnom središtu. Na vrhu države nalazio se kralj, iza kojeg slijedi dvor, vojska i birokracija koja je bila ključna za vladanje tako velikim teritorijem.

Ključne riječi: Ahemenidi, Perzepolis, organizacija, birokracija

13. Summary

The paper is focused on history and organization of the Achaemenid Empire, the rulers and their important achievements and the most important architectural work built by Darius I the Great, Persepolis. The city was built on a terrace northeast of the city of Shiraz in present-day Iran, and its construction began around 518 BC. The function and reasons for the founding of Persepolis are still debated. The scholars are divided between the opinion that it was a ceremonial city and the opinion that it was an administrative center. At the top of the state was the king, followed by the court, the army and the bureaucracy that was essential for ruling such a large territory.

Key words: Achaemenids, Persepolis, organization, bureaucracy

Title: Persepolis and the Organization of the Achaemenid Empire

14. Internetski izvori

Encyclopaedia Iranica

<https://www.iranicaonline.org/articles/economy-iii>. 19.6.2023.

<https://www.iranicaonline.org/articles/achaemenid-dynasty> 19.6.2023.

Proleksis enciklopedija

<https://proleksis.lzmk.hr/142775/12.10.2022>.

World History Encyclopedia

https://www.worldhistory.org/Persian_Warfare 18.6.2023.

bareljef. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 14. 3. 2023. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5902>>.

Britannica <https://www.britannica.com/biography/Teispes> 24.10.2022.

Britannica <https://www.britannica.com/biography/Cyrus-I> 25.10.2022.

<https://www.britannica.com/summary/Lord-Curzon> 11.10.2023.

https://en.wikipedia.org/wiki/Pierre_Lecoq 11.10.2023.

15. Literatura

G. P. Basello, 2020, The Satrapies of the Persian Empire – Persia and Elam, *The Oxford History of the Ancient Near East*, vol. V., Oxford University Press, ur. K. Radner, N. Moeller, D. T. Potts, 2020, str. 521-555.

P. Briant, 2002, *From Cyrus to Alexander – A History of the Persian Empire*, Indiana, Eisenbrauns, 2002.

- M. Brosius, 2006, *The Persians*, Routledge, London and New York, 2006.
- M. Brosius, 2021, *A History of Ancient Persia: The Achaemenid Empire*, Hoboken, Wiley Blackwell, 2021.
- M. Brosius, 2020, The Persian Empire: Perspectives on Culture and Society, *The Oxford History of the Ancient Near East*, vol. V., Oxford university press, ur. K. Radner, N. Moeller, D. T. Potts, 2020, str. 949-1013.
- N. Cahill, 1985, The Treasury at Persepolis: Gift-Giving at the City of the Persians, *Archeological Institute of America*, 1985, Vol. 89, No. 3, str. 373-389.
- M. A. Dandamaev – V. G. Lukonin, 1989, *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*, Cambridge University Press, 1989.
- A. Farazmand, 2003, Administrative Legacies of the Persian World-State Empire: Implications for Modern Public Administration, Part 1, *Public Administration Quaterly*, Vol. 26, No. 3/4, 2003, str. 280-316.
- A. Farazmand, 2003, Administrative Legacies of the Persian World-State Empire: Implications for Modern Public Administration, Part 2, *Public Administration Quaterly*, Vol. 26, No. 3/4, 2003, str. 393-425.
- J. M. Fennelly, 1980, The Persepolis Ritual, *The Biblical Archeologist*, 43/3, Chicago, 1980, str. 135-162.
- G. R. Garthwaite, 2005, *The Persians*, Oxford, Blackwell Publishing, 2005.
- G. B. Gray – M. Cary, 1964, The Reign of Darius, *The Cambridge Ancient History*, vol. IV., Cambridge university press, 1964, str. 173-227.

G. B. Gray, 1964, The Foundation and Extension of the Persian Empire, *The Cambridge Ancient History*, vol. IV., Cambridge university press, 1964, str. 1-25.

J. Hackl – K. Ruffing, 2021, Taxes and Tributes, *A Companion To The Achaemenid Persian Empire*, Volume I, Wiley Blackwell, ur. B, Jacobs – R. Rollinger, Hoboken, 2021, str. 967-979.

C. Hassan, 2021, Structure of the Army and Logistics, *A Companion To The Achaemenid Persian Empire*, Volume I, Wiley Blackwell, ur. B, Jacobs – R. Rollinger, Hoboken, 2021, str. 1151-1159.

W. F. M. Henkelman, 2021, Persia, *A Companion To The Achaemenid Persian Empire*, Volume I, Wiley Blackwell, ur. B, Jacobs – R. Rollinger, Hoboken, 2021, str. 881-904.

M. Hoernes, 2021, Royal Coinage, *A Companion To The Achaemenid Persian Empire*, Volume I, Wiley Blackwell, ur. B, Jacobs – R. Rollinger, Hoboken, 2021, str. 793-814.

L. L. Jones, 2013, *King And Court In Ancient Persia*, Edinburgh University Press Ltd, 2013.

A. Kuhrt, 2007, *The Persian Empire – A Corpus of Sources from the Achaemenid Empire*, Routledge, London and New York, 2007.

L. Llewellyn-Jones, 2021, The Court, *A Companion To The Achaemenid Persian Empire*, Volume I, Wiley Blackwell, ur. B, Jacobs – R. Rollinger, Hoboken, 2021, str. 1035-1046.

J. Morgan, 2016, *Greek Perspectives on the Achaemenid Empire – Persia through the Looking Glass*, Edinburgh University Press, 2016.

A. Mousavi, 2012, *Persepolis: Discovery and Afterlife of a World Wonder*, Walter de Gruyter, Boston-Berlin, 2012.

Povijest, sv. 2, Europapress holding, Pioltello, 2007.

S. Razmjou, 2010, *Persepolis: a Reinterpretation of Palaces and their Functions*, *The World of Achaemenid Persia: History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East*, London, 2010, str. 231-245.

E. F. Schmidt, 1953, *Persepolis I – Structures, Reliefs, Inscriptions*, The University of Chicago Press, 1953.

N. Sekunda, 1992, *The Persian Army*, London, Osprey Publishing, London, 1992.

M. A. Soheil, 2019, *The Concept of Monument in Achaemenid Empire*, Routledge, New York, 2019.

Velika ilustrirana povijest svijeta, sv. 4., ur. G. Du Ry Van Beest Holle – H. H. Hofstatter, Otokar Keršovani, Rijeka, 1974.

M. Waters, 2014, *Ancient History: A Concise History of the Achaemenid Empire, 550. – 330. BCE*, Cambridge University Press, 2014.

M. Waters, 2020, *The Persian Empire under the Teispid Dynasty: Emergence and Conquest*, *The Oxford History of the Ancient Near East*, vol. V., Oxford University Press, ur. K. Radner, N. Moeller, D. T. Potts, 2020, str. 376-416

J. Wiesehofer, 2001, *Ancient Persia from 550. BC to 650. AD*, London – New York, I. B. Tauris Publishers, 2001.

J. Wright – M. E. Hollman, 2021, Banquet and Gift Exchange, *A Companion To The Achaemenid Persian Empire*, Volume I, Wiley Blackwell, ur. B, Jacobs – R. Rollinger , Hoboken, 2021, str. 1065-1074.

K. Wunsch, 2021, Temple Economy, *A Companion To The Achaemenid Persian Empire*, Volume I, Wiley Blackwell, ur. B, Jacobs – R. Rollinger, Hoboken, 2021, str. 981-991.

16. Prilozi

Popis satrapija

Prva satrapija uključivala je Joniju, Eoliju, Kariju i Pamfiliju, dok je druga pokrivala zapad, a zvala se Lidija. Treća je bila Frigija sa središtem u Dascyliumu te je površinski bila najveća. Četvrta se sastojala od Cilicije na jugoistoku, zatim je postojala satrapija s onu stranu rijeke koja je uključivala Siriju, Feniciju, Palestinu i Cipar. Šestu po redu činio je Egipat zajedno s Libijom i Cirenaikom. Sedma satrapija nalazila se na krajnjem istoku, a uključivala je Satagidiju i Gandaru, zatim osma Suziana, deveta Asirija, koja je uključivala Babiloniju, deseta Medija i jedanaesta koja se nalazila sjeverno od Medije i zapadno od Kaspijskog jezera, zatim dvanaesta Baktrija i trinaesta Armenija. Četrnaestu satrapiju činilo je golemo područje istočno od Perzije naseljeno Sagartijancima, Sarangijcima i drugima. Na području petnaeste satrapije, na sjeveroistoku, bili su naseljeni Skiti, zatim zapadno od Baktrije do jugoistočnog kuta Kaspijskog jezera nalazila se šesnaesta satrapija na kojoj su bili naseljeni Parti i Sogdijci. Sedamnaesta satrapija pokrivala je veći dio današnjeg Beludžistana. Sljedeća je bila osamnaesta satrapija na području koje su živjeli Matieni, Saspiri i Alarodijanci, zatim devetnaesta koja se nalazila duž i iza jugoistočne obale Crnog mora i posljednja, dvadeseta, sastojala se od zadnjeg osvojenog teritorija, Indije.¹⁸²

¹⁸² G. B. Gray – M. Cary, 1964, str. 195.